

สมุดภาพปักษณาธรรม

ผู้ใดที่อยากจะทำบุญให้พ่อแม่
หรือใครก็ตามที่อยากจะทำบุญให้
ผู้ใดก็ตามที่อยากจะทำบุญให้
ผู้ใดก็ตามที่อยากจะทำบุญให้

294.31815

๑๓๕๗

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ ปีพุทธศักราช ๒๕๔๕

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
สงขลา

สมุดภาพปณณชาธรรม

อ่าน ถ้ายอด วิเคราะห์ บรรยาย

โดย นายประภาส สุระเสน

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ ปีพุทธศักราช ๒๕๔๕

สมุดภาพปณณกรรม

สมุดภาพปณณกรรม งานจิตรกรรมถ่ายทอดความรู้พระในเชิงอุปมา
ส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
พิมพ์ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๔๕ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ประเภท: สุระเสน.

สมุดภาพปณณกรรม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕
๑๐๔ หน้า.

I. จิตรกรรมทางพุทธศาสนา ๔๖ ภาพ. I. กรมศิลปากร.

II. ชื่อเรื่อง

๒๕๔.๑๑๘๖๕

ISBN 974-91193-9-8

ที่ปรึกษา

นาวาอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น

นายวิระ โรจน์พจนรัตน์

นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดี

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ

ประธานคณะกรรมการ

นางศิริภรณ์ จิรปภา

ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ที่ปรึกษาคณะทำงาน

นายประภาส สุระเสน

นายเกษียร มะปะโม

นายชะเอม แก้วคล้าย

นายสวาท เหล่าอุดม

คณะกรรมการ

นายบุญเลิศ เสนานนท์

นายสมปอง จงมีสุข

นายวินัย เกษณ

นายบุญเหลือ บุราณสาร

นายสมภพ มีสหาย

นางสาวสุภาวดี บุญรัตน์

ช่างภาพ

นางสาวน้ำทิพย์ นงค์สูงเนิน

คำนำ

สมุดภาพปณัฎฐาธรรมเล่มนี้ คนไทยโบราณใช้เขียนเป็นศิลปะสอนธรรมะแก่ผู้ไม่รู้หนังสือ เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากได้เขียนคัดลอก สืบต่อกันมานาน ภาพที่เขียนจึงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่ว่าถึงศิลปะความหมาย ข้อคิดเห็นในแง่บ่งบอกธรรมะ ยังคงเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

สมุดภาพปณัฎฐาธรรมนี้ ถ่ายภาพมาจากต้นฉบับสมุดไทยโบราณได้มาจาก สำนักพระราชวัง เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๔๑ ได้มานานกว่า ๖๑ ปีแล้ว ต้นฉบับคงมีอายุกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป

นายประภาส สุระเสน ผู้อำนวยการส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ได้นำมาอ่าน ถ่ายถอด วิเคราะห์ และตีความหมายไว้ตั้งแต่วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑

หวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะอำนวยสาระประโยชน์แก่ผู้สนใจใฝ่ศึกษาพอสมควร

นาวาอากาศเอก

Op 1

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

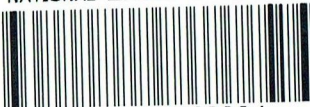
เลขห้อง กว ๒

294.31875

เลขหมู่ ป 347 ค

เลขทะเบียน พห ๕๐๘ ๒๖๖ ๒๕

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111008163824 ๕๘๒

สารบัญ

หน้า

คำนำ	๓
สารบัญ	๕
บทนำเรื่อง	๖
ภาพที่ ๑ พระโยคาวจรพบดวงแก้วในสระบัว	๑๓
ภาพที่ ๒ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ	๑๕
ภาพที่ ๓ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ (อีกภาพหนึ่ง)	๑๖
ภาพที่ ๔ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ (อีกภาพหนึ่ง)	๑๖
ภาพที่ ๕ ดอกบัว คือ ปัญญา	๑๖
ภาพที่ ๖ สังสารวัฏ	๑๖
ภาพที่ ๗ โคตรภูญาณ	๑๖
ภาพที่ ๘ พระโสดาบัน	๑๖
ภาพที่ ๙ พระโสดาบัน (อีกภาพหนึ่ง)	๑๖
ภาพที่ ๑๐ พระสกทาคามี	๑๖
ภาพที่ ๑๑ พระอนาคามี	๑๖
ภาพที่ ๑๒ พระอรหันต์ (เขานิพพาน)	๑๖
ภาพที่ ๑๓ ช้างกลืนกินน้ำ ๓ สระ	๑๖
ภาพที่ ๑๔ ช้างกลืนกินน้ำ ๓ สระ (อีกภาพหนึ่ง)	๑๖
ภาพที่ ๑๕ กบกลืนกินชาติ	๑๖
ภาพที่ ๑๖ งูกลืนกินกบ	๑๖
ภาพที่ ๑๗ นกไข้กลืนกินงู	๑๖
ภาพที่ ๑๘ อุทฺธมาตโกสุกะ	๑๖
ภาพที่ ๑๙ วินีตโกสุกะ	๑๖
ภาพที่ ๒๐ วิบุพพโกสุกะ	๑๖
ภาพที่ ๒๑ วิจิตรโกสุกะ	๑๖
ภาพที่ ๒๒ วิภายิตโกสุกะ	๑๖
ภาพที่ ๒๓ วิภิตตโกสุกะ	๑๖

หน้า

ภาพที่ ๒๔	หตวิจิตตกอสุระ	๔๓
ภาพที่ ๒๕	โลหิตกอสุระ	๔๔
ภาพที่ ๒๖	ปุพฺพกอสุระ	๔๕
ภาพที่ ๒๗	อฏฺฐกอสุระ	๕๐
ภาพที่ ๒๘	สัมมัสสนญาณ	๕๒
ภาพที่ ๒๙	อุทฺธัพพยานุปัสสนาญาณ	๕๓
ภาพที่ ๓๐	ภังคานุปัสสนาญาณ	๕๔
ภาพที่ ๓๑	ภยานุปัสสนาญาณ	๕๖
ภาพที่ ๓๒	อาทีนวานุปัสสนาญาณ	๕๘
ภาพที่ ๓๓	นิพพิทานุปัสสนาญาณ	๕๙
ภาพที่ ๓๔	มูญฺยจิตฺตคามยตานุปัสสนาญาณ	๖๑
ภาพที่ ๓๕	อภิสังขารานุปัสสนาญาณ	๖๒
ภาพที่ ๓๖	สังขารานุเปกขาญาณ	๖๔
ภาพที่ ๓๗	อนุโลมญาณ	๖๖
ภาพที่ ๓๘	มหาภูตรูป ๔	๖๘
ภาพที่ ๓๙	พระอรหันต์จีณาสพ	๗๐
ภาพที่ ๔๐	มหาภูตรูป ๔ (อีกภาพหนึ่ง)	๗๒
ภาพที่ ๔๑	วิโมกข์ ๓	๗๔
ภาพที่ ๔๒	โคตรภูญาณ	๗๖
ภาพที่ ๔๓	พระอรหันต์ (อีกภาพหนึ่ง)	๗๘
ภาพที่ ๔๔	พระอนาคามี (อีกภาพหนึ่ง)	๘๐
ภาพที่ ๔๕	พระอริยบุคคลบรรลู่โสดาปัตติมรรค	๘๒
ภาพที่ ๔๖	พระสกทาคามี (อีกภาพหนึ่ง)	๘๔
บทสรุปสมุดภาพปฤษฎากรรม		๘๓
วิธีสืบค้นพระไตรปิฎก		๘๕
อักษรย่อบอกนามคัมภีร์		๑๐๑
บรรณานุกรม		๑๐๓

บทนำเรื่อง

ภาพปद्यนาธรรมในหนังสือสมุดไทยหรือที่เรียกทั่วไปว่าสมุดข่อยเล่มนี้เป็น
ภูมิปัญญาไทยโบราณ ของบรรพชนที่ได้เขียนไว้เพื่อสอนธรรมเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ให้คนหันมา
ฟังธรรมะ โดยดูภาพที่เขียนแล้วตีความหมาย ทำให้คนได้รู้ดี รู้ชั่ว บาป บุญ คุณโทษ
ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ ได้ละเอียดลึกซึ้งมาก

ปัจจุบันคนส่วนมากมักจะมองสภาวะการณ์ต่าง ๆ อย่างผิวเผิน ไม่รู้สารธรรมที่แท้จริง
บางครั้งถึงกับครองตนในทางที่ผิดเห็นกงจักรเป็นดอกบัวก็มี หากได้มีการนำเอาปद्यนาธรรม
เล่มนี้มาอ่านขยายความ โดยละเอียดก็น่าจะเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
จะเป็นการเผยแผ่ ธรรมะทางภาพเขียนพิมพ์เผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป

ภาพปद्यนาธรรมเล่มนี้ เมื่อเปิดดูตามต้นฉบับของสมุดไทยตั้งแต่หน้าแรกไป ภาพที่
นำเสนอ เริ่มแต่ภาพด้านล่างเรียงขึ้นไปเป็นภาพกลางและภาพบน บางหน้าท่านเขียนไว้ ๒ ภาพ
ภาพหนึ่ง ๆ กล่าวถึงปद्यนาธรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เช่นกัน

นอกจากนี้ก็ได้อาศัยหนังสือที่เป็นอุปการะแก่การตีความที่ตรงกัน คือ หนังสือ
วิสุทธิมรรคเล่ม ๑ - ๒ - ๓ ทั้งภาคภาษาบาลี - ภาคภาษาไทย และหนังสืออริยมมัตถวิภาณี
อริยมมัตถสังคหฎีกา ใช้ประกอบในการค้นคว้าและการตีความ อาจมีข้อคิดไม่เหมือนกัน
หากผู้ใดอ่านแล้วเห็นว่าไม่ตรงกัน ก็จะเป็นประเด็นสำคัญ เพื่อการอภิปรายทางวิชาการ
ในการศึกษาที่ลุ่มลึกต่อไป

ว่าโดยความหมายของคำว่าปद्यนา

๑. คำว่า ปรีสนา หรือ ปद्यนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ว่า

ปรีสนา หรือ ปद्यนา อ่าน ปรีดสะหนาเป็นภาษาสันสกฤต

น. สิ่งหรือถ้อยคำที่ผูกขึ้นเป็นเงื่อนไขเพื่อให้แก่ให้หาย

สันสกฤต = ปรีสน หรือ ปद्यณ

๒. คำว่าปรีสนาธรรม หรือ ปद्यนาธรรม

น. ถ้อยคำที่ผูกขึ้นเป็นเงื่อนไขในทางธรรม

๓. หนังสือสมุดไทย หรือ หนังสือสมุดข่อย คือ เอกสารที่เขียนรูปอักษรบนกระดาษ ที่ขีด ตามกรรมวิธีของไทยแต่โบราณทำเป็นแผ่นยาวติดต่อกัน มีหน้าสมุดพับกลับไปกลับมา มีความหนาพอประมาณทำเป็นเล่มสมุด มีรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า สมุดไทยมี ๒ สี คือ สมุดไทยดำ และสมุดไทยขาว หนังสือสมุดไทยที่เขียนภาพปฤษฎากรรม เล่มนี้ เป็นหนังสือสมุดไทยขาว

ว่าโดยคุณลักษณะของภาพ

ภาพปฤษฎากรรม แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ

ภาคแรก เป็นภาคของคนมีจิตาธิฐ คือ คนที่มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ได้แก่ คนที่เห็นผิดว่าบุญไม่มี บาปไม่มี มารดาบิดาไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี ทานที่ทำแล้ว ไม่มีผล ดังนี้ เป็นต้น คนพวกนี้มีความโลภ ดุจดั่งเช่นในภาพข้างอยากกินน้ำ ๓ สระ กบอยากกลืนชาติ งูอยากกินกบ นกใ้ส่อยากกลืนกินงู นอกจากนี้ ก็มีความโกรธ ประทุษร้ายเขา มีความหลง เช่น หลงผลิตเพลินใน กามคุณ ๕ คือ หลงในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัส ว่าน่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจ นอกจากนี้ ก็มีอุปาทาน ยึดมั่น ถือมั่นว่า สังขารทั้งหลายเที่ยงแท้แน่นอนไม่แปรผัน ดังนี้ มีความเห็นหลงระเหิง ไม่นึกถึงทุกข์อันจะตามมา จึงเวียนตาย เวียนเกิดในวัฏสงสาร ไม่มีความคิดคำนึงตามสภาวะธรรม เปรียบเหมือนปลาอยู่ในน้ำ ไม่รู้จักน้ำ ดังนั้น คนเหล่านี้ จึงเรียกว่า คนตาบอด จะไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต เพราะห่างไกลจากธรรม จะพบแต่ความเสื่อมในที่สุด ดังธรรมสุภาษิตว่า

“ธมฺมเทสุลี ปราภโว”^๑ แปลว่า คนเกลียดธรรมะ ย่อมเป็นคนเสื่อม

ภาคที่สอง เป็นภาคของคนสัมมาทิฐิ คือ คนที่เห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาพปฤษฎากรรมเป็นภาพพระโยคาวจร คือพระผู้บำเพ็ญเพียรในภาพแสดงอสุภกัมมัฏฐาน ท่านต้องการบำเพ็ญเพียร จึงหลีกเร้น ปลีกตัวไปสู่ที่สงัด พิจารณาความจริงของสังขารและความจริงของชีวิต ยึดเอาซากศพเป็นที่พิจารณา ไตร่ตรอง โดยโยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาถึถ้วนตั้งแต่กำเนิด มีความพอใจ ที่เรียกว่า จันทะ พึงพอใจ ในวิธีการปฏิบัติเหมือนกับได้แก้วอยู่ในมือ ฉะนั้น มีความเพียรติดต่อกันไม่ขาดสาย หยุดอยู่ไม่ได้ มีจิตกล้าหาญ เข้มแข็ง ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ มีสติรอบคอบ มีปัญญารักษาดน สามารถจะกำราบนิวรณ์ อันจะมาขวางกั้นให้รบกวน จนในที่สุด ก็จะบำเพ็ญวิปัสสนาญาณ ๔ เริ่มตั้งแต่ สัมมสนญาณ (อ่านว่า สัม-มะ-สะ-นะ-ยาน)

^๑ พ.ศ. ๒๕/๔๓๖

ในปรกณวิเสสวิสูตรมรรค ท่านพระพุทธโฆสาจารย์ ได้แนะนำในทางปฏิบัติไว้ว่า อันดับแรกให้พิจารณาสัมมสนญาณ คือ พิจารณาคุณลักษณะต่างๆ ไปของสังขารทั้งหลาย โดยพิจารณาถึงความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ต่อจากนั้น ก็พิจารณาถึง ลักษณะของไตรลักษณ์ ได้แก่ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยพิจารณาให้ละเอียด ถึงความเกิดขึ้น ความไม่เที่ยงแท้ และความมีแล้วกลับไม่มีของสังขารทั้งหลาย ที่เรียกว่า อูทยัพพยานุปัสสนาญาณ

ต่อมาก็พิจารณาถึงความดับไปของสิ่งต่างๆ ที่เรียกว่า ภังคานุปัสสนาญาณ ในลำดับต่อมาก็เป็น ภยตูปัฏฐานญาณ พิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ น่าสะพึงกลัวในวัฏสงสาร จากนั้นก็พิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ เต็มไปด้วยโทษ ไม่มีคุณ ที่เรียกว่า อาทินวานุปัสสนาญาณ

ในลำดับต่อมาก็พิจารณาเห็นโดยถ่องแท้ว่า เต็มไปด้วยโทษ แล้วก็เบื่อหน่าย ระอา รังเกียจในสิ่งเหล่านั้นที่เรียกว่า นิพพทานุปัสสนาญาณ

ครั้งที่พิจารณาเห็นดังนั้นแล้ว ก็ต้องการที่จะพ้นจากสิ่งนั้นๆ ที่เรียกว่า มุญจิตุกัมมตาญาณ แล้วพิจารณา คิดค้นหาทางพ้นโดยอุบายอันแยบคาย เพราะกิเลสเหล่านี้เป็นของหนัก ต้องใช้อุบายละเอียด เข้ากำราบปราบให้เด็ดขาด ประดุจจะฆ่างู ต้องทำให้งูมันถอยกำลังเสียก่อน จึงจะฆ่าได้ง่าย ฉะนั้น

อนึ่ง มีความวางเฉยให้ได้ในทุกสิ่ง จะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ที่เรียกว่า สังขารูปেকขาญาณ

ครั้งวางเฉยได้อย่างนี้แล้ว ก็พร้อมที่จะบรรลุมรรคผล ที่เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ เป็น นัคคสมังคี คือ ธรรมะทุกอย่างพร้อมมูล ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ดังเรือสำเภาในภาพ ปญญาธรรม ฉะนั้น

ต่อจากนั้น ก็พิจารณา โคตรกฺขญาณ มองเห็นความไม่มีทุกข์ ล้นทุกข์ หลุดพ้นจาก ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย จักว่า ได้บรรลุพระนิพพาน หรืออยู่ใกล้ พระนิพพาน จิตเริ่มถอยออกมา เหมือนวัวที่ถอยออกมาจากคอกได้ด้วยสติปัญญา ฉะนั้น เมื่อพระโยคาวจรได้บำเพ็ญเพียร ดังว่ามานี้ ท่านก็จะได้รับบรรลุ มรรคผล ๔ ขั้น

สรุปได้ว่า พระโยคาวจรพบแก้วแล้ว หยิบแก้วขึ้นมาแล้วชูแก้วขึ้นเหนือศีรษะด้วยความดีใจ แล้วลดลงมาขมચ

ขณะแห่งโคตรกฺขญาณ	เหมือนพบแก้ว
ขณะแห่งมรรคญาณ	เหมือนหยิบแก้ว
ขณะแห่งผลญาณ	เหมือนชูแก้วขึ้นเหนือศีรษะ
ขณะแห่งปัจจุเวกขณญาณ	เหมือนลดแก้วลงมาขม ในขณะหลุดพ้น

ถ้าไม่หลุดพ้น

ก็เหมือนถูกรัง

ครั้นหลุดพ้นแล้ว

ก็มีกายเบาสบาย ร่าเริงสำนุกสนาน

ขอให้ภิกษุสงฆ์ พิจารณาให้ถ่องแท้นเป็นสัมมาทิฐิ เห็นถูกตามทำนองคลองธรรม
เมื่อปฏิบัติได้ดังสรูปมานี้ ก็จะได้พบแต่ความสุข บรรลุผล คือความหลุดพ้น อันได้แก่พระนิพพาน
ซึ่งเป็นความสงบสุขยิ่ง และเยือกเย็น ที่สุดสมกับ ธรรมภาษิตที่ว่า

“นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ” แปลว่า สุขอื่นนอกจากความสงบ ไม่มี”

ว่าโดยประโยชน์และคุณค่าของภาพ

๑. ทำให้ได้พบได้เห็นสิ่งที่ดีมีคุณค่า มีสาระซึ่งไม่เคยพบ ไม่เคยเห็นมาก่อน
๒. ทำให้ได้เห็นความเป็นอัจฉริยะของจิตรกรไทยในอดีต บรรจงสร้างสรรค์ผลงาน
เขียนภาพไว้เพื่อสอนธรรมะ แก่คนผู้ไม่รู้หนังสือ ซึ่งพอได้ดูรูปภาพแล้ว ก็เข้าใจ ได้ทันที
๓. ทำให้ได้เห็นงานชิ้นเอกที่บ่งบอกถึงศิลปะ และวัฒนธรรม อารยธรรมของจิตรกรไทย
ในอดีต
๔. ใช้สอนธรรมะด้วยภาพเป็นการประกาศพระศาสนาด้วยวิธีการที่รวดเร็ว
สนุกสนานเพลิดเพลิน และไม่เบื่อหน่าย

หนังสือสมุดไทยเรื่อง ปฤษฎากรรม
เลขที่ ๓ หมู่ ธรรมคดี

ได้มาจาก สำนักพระราชวัง เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๘๑

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

๑. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๒. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๓. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๔. โยคาถาธรรมคัมภีร์

๕. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๖. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๗. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๘. โยคาถาธรรมคัมภีร์

๙. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๐. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๑. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๒. โยคาถาธรรมคัมภีร์

๑๓. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๔. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๕. โยคาถาธรรมคัมภีร์
 ๑๖. โยคาถาธรรมคัมภีร์

ယောကာတชเชตฺတํ ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်

ယောကာတစဒိဗ္ဗာ ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်

ယောကာတစဒိဗ္ဗာ ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်

ယောကာတစဒိဗ္ဗာ ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်
နိဗ္ဗာန်တော် ၁၀၀၀ နိဗ္ဗာန်တော်

ภาพที่ ๑ พระโยคาวจรพบดวงแก้วในสระบัว

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

นิโรธอรุ

บุปฺปบุรโ

ภ โทส โม

ห

อ่านว่า

นิโรธะ อรุปะะ ปรุ โลกะ โทสะ โมหะ

แปลว่า

นิโรธธาตุ - อรุปธาตุ รูปธาตุ

โลกะ - โลภอยากได้

โทสะ - ประทุษร้าย

โมหะ - ลุ่มหลงมัวเมา

รูปภาพ มี ๓ อย่างคือ

๑. ดอกบัว ๒. พระโยคาวจรในอิริยาบถเดิน ๓. ดวงแก้ว

อธิบายคำศัพท์

ดอกบัว เป็นสัญลักษณ์แห่งพระปัญญาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดอกบัวนั้นเกิดจากโคลนตมสกปรกโสโครก แม้โคลนตมจะสกปรกโสโครกก็ตาม แต่ก็เป็นที่เกิดของดอกบัว อันมีกลิ่นหอมและมีสิ่งงดงามได้

พระโยคาวจร เป็นพระภิกษุบำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา ท่านเป็น
มนุษย์ในตนท่าน ประกอบด้วยธาตุ ๖ ประการ ได้แก่

๑. ปรวิธาตุ - ธาตุดิน
 ๒. อาโปธาตุ - ธาตุน้ำ
 ๓. วาโยธาตุ - ธาตุลม
 ๔. เตโชธาตุ - ธาตุไฟ นี่เป็นส่วนรูปธาตุ คือ ธาตุมีรูป
 ๕. วิญญานธาตุ - ธาตุวิญญานนี้เป็นอรุปรธาตุ คือ ธาตุไม่มีรูป
 ๖. อากาสธาตุ - ธาตุอากาศ คือ ธาตุว่าง
- นี่เป็นนิโรธธาตุ = ธาตุดับนาม - รูป = ไม่มีนามรูป

ดวงแก้ว ที่อยู่บนศีรษะพระโยคาวจร หมายถึง ความมีสติ คือ
ระลึกได้ทุกขณะ ไม่ว่าจะยืน จะเดิน จะนั่ง หรือจะนอน ก็มีสติระลึกได้ทุกขณะ
ไม่ยึดมั่น ถือมั่น ในกิเลสตัณหา มีจิตว่างเปล่า สุขสบาย

สรุปความหมาย

พระโยคาวจรในอิริยาบถเดิน ท่านได้บำเพ็ญเพียร มีสติระลึก
ได้อยู่ทุกขณะ ท่านไม่ยึดมั่นถือมั่น มีจิตว่างจากกิเลสตัณหาในสภาวะ
โดยพิจารณาเห็นว่า แม้ว่าดอกบัวธรรมชาติเกิดจากสิ่งสกปรกโสโครก
คือโคลนตมหมักหมมและเน่าเหม็นสักเพียงไรก็ตาม แต่ถึงกระนั้นก็ยัง
เป็นที่เกิดของดอกบัวอันเป็นสัญลักษณ์พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เหมือนร่างกายของพระโยคาวจรเองก็เหมือนกัน ถึงแม้ว่าจะเป็นกาย
มีกลิ่นเหม็นไม่สะอาด สกปรกเพียงใดก็ตาม แต่ก็เป็นที่เกิดของปัญญา
เครื่องพิจารณาใช้เป็นอาวุธกำจัดกิเลสตัณหา ทำให้มีปิติเบิกบานใจ
มีความปิติสุขได้ในที่สุด

ภาพที่ ๒ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

ภวคาม

ภวนิโรธ

โลกโทส

โมหะ

อ่านว่า

แปลว่า

ภวคามะ ภวนิโรธะ โลกะ โทสะ โมหะ

๑. ตัณหา ความอยาก-อารมณ์ มี ๓ คือ

กามตัณหา - อยากได้หลงไหลในสิ่งที่ตนชอบ

ภวตัณหา - อยากได้หลงไหลในภพ ในรูป ไม่เกี่ยวกับกาม
เช่น รูปฌาน

วิภวตัณหา - ภวนิโรธ - อยากได้หลงไหลในสิ่งไม่มีรูป เช่น
อรุฌาน เป็นต้น

๒. อกุศลมูล - รากเหง้าอกุศลมูล ๓ คือ

โลภะ - โลภอยากได้ของเขา

โทสะ - ประทุษร้ายเขา

โมหะ - ลุ่มหลงมัวเมา

รูปภาพ มี ๒ อย่าง คือ

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจรในอิริยาบถยืน

๒. มือทั้ง ๒ ชูคางแก้วขึ้นเหนือศีรษะ

ทั้ง ๒ อย่างนี้บอกความหมายไว้เหมือนในภาพที่ ๑

- พระโยคาวจร บำเพ็ญเพียรพิจารณาร่างกายของตน ตั้งซึ่งกายนี้ว่าเป็นที่เกิดของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เป็นอาวุธจักกิเลส กิเลสในภาพที่ ๒ นี้ ท่านเปรียบเอาอารมณ์ของจิตเป็นตัณหา ๓ คือ

ความอยาก ความหลงใหลในสิ่งที่ตนต้องการ จัดเป็น กามตัณหา เช่น ต้องการในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น

ความอยาก ความหลงใหลในสุขไม่เกี่ยวกับกาม จัดเป็น ภวตัณหา เช่น อยากในสุขเกิดจากรูปฌาน เป็นต้น

ความอยาก ความหลงใหลในอรุณมาน ไม่มีรูป จัดเป็น วิภวตัณหา เช่น อยากในอรุณมาน เป็นต้น

- คางแก้วเหนือศีรษะพระโยคาวจร หมายถึง ความมีสติคือ ความระลึกได้ทุกขณะ ไม่ว่าจะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอนก็ให้มีสติระลึกได้ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในกิเลสตัณหา มีจิตว่าง มีปัญญากำจัด ตัณหาจักกิเลสตัณหา คือความอยากทั้ง ๓ และตัดอกุศลมูลรากเหง้าทั้ง ๓ เสียได้แล้ว ท่านจะพบแต่ความเบิกบาน มีความสุขในที่สุด

ภาพที่ ๓ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

นิโรธ

โลกโท

สโมห

อ่านว่า

นิโรธะ โลกะ โทสะ โมหะ

แปลว่า

นิโรธความดับไปแห่งโลกะ โทสะ โมหะ

ขยายความก็คือ ไม่โลก ไม่โกรธ ไม่หลง

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. พระโยคาวจรในท่าอิริยาบถนั่ง

๒. มือทั้ง ๒ ชูดวงแก้วไว้

ความหมายเหมือนกับภาพที่ ๑ และภาพที่ ๒

สรุปความหมาย

ในภาพที่ ๓ นี้ พระโยคาวจรในท่าอิริยาบถนั่งบนแท่นศิลายกมือทั้ง ๒ ชูดวงแก้วไว้เหนือศีรษะ พิจารณาโดยใช้สติกำกับให้มันใช้อาวุธคือ ปัญญากำจัดโลกะ โทสะ โมหะ คือไม่มีความโลก ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลง ในภาพนั้นชูดิ ดังคำที่พระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ใน ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคหน้า ๑๓๖ ว่า ยถา ฌมฺเภ นิพนฺธะยฺ วจฺจํ ทมํ นโร อธิ พนฺธะยฺเยวํ สกํ จิตฺตํ สติยาธมฺมณฺเฑ ทพฺพํ ฯ

แปลว่า

เปรียบเหมือนนรชน เมื่อจะฝึกลูกโค ฟังล่ำลูกโคไว้ที่เสาหลักจันใด พระโยคาวจร เมื่อจะฝึกจิตของตน ฟังผูกจิตของตนนั้นไว้ที่เสาหลัก คือ ลมหายใจเข้าออก ณ ที่ใกล้อารมณ์ด้วยตั้งสติให้มันจั่นนั้น ฯ

ภาพที่ ๔ พระโยคาวจรชูดวงแก้วขึ้นเหนือศีรษะ (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

นิโรธจ

โลกโทส

โมห (ลบ)

อ่านว่า

นิโรธสัจจะ โลกะ โทสะ โมหะ

แปลว่า

การดับไปอย่างแท้จริงแห่งรากเหง้าของอกุศล ๓ คือ

โลกะ โลกได้ของเขา

โทสะ ประทุษร้ายเขา

โมหะ ลุ่มหลงมัวเมา

รูปภาพ มี ๒ อย่าง คือ

๑. พระโยคาวจรในอิริยาบถยืนถ่างขาแน่นคง

๒. ดวงแก้ว

ความหมายคำศัพท์

เหมือนคำอธิบายภาพที่ ๒

สรุปความหมาย

ภาพนี้ พระโยคาวจรในอิริยาบถยืนถ่างขาออกอย่างมั่นคง ในกาย ใช้มือทั้ง ๒ ชูดวงแก้ว ซึ่งหมายถึงตั้งสติพิจารณา รากเหง้าของอกุศลมูล คือ โลกะความอยากได้ โทสะ ประทุษร้าย โมหะลุ่มหลงมัวเมา ท่านละกิเลสตัณหา เหล่านี้ได้อย่างเด็ดขาด ดับกิเลสตัณหาได้อย่างแท้จริง ที่ เรียกว่านิโรธสัจ

ภาพที่ ๕ ดวงบัว คือ ปัญญา

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โศกานิ

โรตจ

นิโรธ

สจ

อ่านว่า

ได้โศกานิโรตจจะ

นิโรตจจะ

แปลว่า

ได้บรรลุโศกานิโรตจ เป็นพระโศกานิ ความหมายคือ บรรลุ
กระแสแล้ว

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. พระโยคาวจรเป็นพระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา
ตัวท่านประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ

๒. ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ดังนั้น ผู้ถือดอกบัว จึงจัดเป็นผู้ทรงปัญญา

สรุปความหมาย

พระโยคาวจรในภาพนี้ แสดงให้เห็นว่าท่านได้บำเพ็ญเพียร
แล้วจนได้บรรลุกระแสธรรมแล้ว หมายถึงได้พบดอกบัว ๓ ดอก
และมือซ้ายถือประคองไว้แล้ว ๓ ดอก ถึงอย่างนั้นก็ยัง
ไม่ได้ดอกสูงสุด จำเป็นจะต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อให้ได้ดอกสูงสุด
คือ เป็นพระอรหันต์ก่อน จึงจะได้นามว่าหมดกิจที่ต้องทำ ได้แก่
เสร็จภารกิจในพระพุทธศาสนา

ภาพที่ ๖ สังสารวัฏ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน
(คำวงกลมอ่านเวียนซ้าย)

อ่านว่า
(คำวงกลมอ่านเวียนซ้าย)

แปลว่า

ความหมายของคำศัพท์

รูปภาพมี ๒ อย่าง คือ

อันนี้สังขารจกเทยวตายเทยวเกิดเทยวไปเทยวมา
ชาติเกิดแล

พยาธิเบียดเบียน

อันนี้ สังสารจักรเทยวตายเทยวเกิดเทยวไปเทยวมา

ชาติเกิดแล

พยาธิเบียดเบียน

อันนี้ สังสารจักร วงล้อในสงสาร คือ เทยวตาย เทยวเกิด
เทยวไป เทยวมา - ได้แก่

ชาติ คือความเกิด

พยาธิ คือความเจ็บ

วงล้อ ภาษาบาลีว่า จกฏ ได้แก่วงล้อ ในสงสารอันไม่มีที่สิ้นสุด
ได้แก่ การเวียนว่ายตายเกิด

๑. สังสารจักร วงล้อสงสาร

๒. คน ๔ คน เวียนอยู่รอบวงล้อ

อธิบายคำศัพท์

- สังสารจักร วงล้อสงสาร ในปกรณวิเสสวิสุทธิธรรมรค ภาค ๑
 ตอนว่าด้วยพระพุทธรุณ หน้า ๒๖๗ ว่า อรหิ กล่าวถึงลักษณะ
 สังสารจักร ว่า มีคุมสำเร็จด้วยอวิชชาและภวตัณหา มีปัญญา-
 ภิสังขารเป็นต้น เป็นกัมมชรามรณะเป็นกง พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงทำลายกัมแห่งสงสารจักรนี้ได้ที่โพธิมณฑล จึงทรงพระนามว่า
 อรหิ

- คน ๔ คน คือ คนเกิด คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย เวียนอยู่
 รอบวงกลม หมายถึงผลของการที่คนเวียนวนมกมุ่นอยู่ด้วย
 เบญจกามคุณ มียินดีในรูปเป็นต้น ยังหลับไหลไม่ตื่นอยู่

สรุปความหมาย

สังสารจักร วงล้อสงสารที่ไม่มีเบื้องต้นที่สุด เมื่อคนวนเวียน
 ไปมาด้วยเบญจกามคุณ ติดอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น
 อันเป็น ต้นเหตุ ก็ต้องได้รับผลของการเวียนวน เวียนไปมา
 ๔ ประการ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีที่สิ้นสุดนั่นเอง

ภาพที่ ๗ โคตรภูญาณ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โคตรภูญา(ณ)

ยิบชวไ

อ่านว่า

โคตรภูญาณ หยิบชวไ

แปลว่า

บำเพ็ญภาวนาจนบรรลุโคตรภูญาณ

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. พระโยคาวจร

๒. ควงแก้ว

อธิบายคำศัพท์

พระโยคาวจร = พระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา

ควงแก้ว = ณ ที่นี้ให้ความอุปมาหมายถึง ตั้งสติระลึกได้ในทุกขณะจิต

โคตรภูญาณ = ญาณละเว้นโคตรปฏวนขึ้นสู่โคตรแห่ง

พระอริยเจ้าอีกอย่างหนึ่ง ละแดนที่มีทุกข์ไปสู่

แดนที่มีสุข คือ พระนิพพาน

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร พิจารณาเห็นความไม่มีทุกข์ พ้นทุกข์ประหนึ่งว่า
อยู่ในมือของตนแล้วยังเหลือแต่เพียงจะดื่มด่ำจะกำเอาไว้ได้
ตลอดกาล ทุกเมื่อเท่านั้น

ภาพที่ ๘ พระโศดบัน

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

๑. พระโศดานิโรธจ

๒. ได้โศดานิโรธจะ

๓. ได้บรรลุนิโรธปัตติผลเป็นพระโศดบัน

๑. พระโยคาวจรขึ้นชูดวงแก้วเหนือศีรษะในลักษณะจะกอบกำเอา
ป้องเอาแก่เอื้อม

๒. ดวงแก้ว

อธิบายคำศัพท์

- พระโยคาวจร คือพระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนาภาพนี้
ในอิริยาบถยืนมีอินทรีย์ผ่องใสงดงาม

- ดวงแก้ว ในภาพให้อุปมาแห่งสติไว้เป็นเครื่องระลึกทุกขณะ คือ
จะเดิน จะนั่ง จะนอน ก็มีสติรอบคอบทุกเมื่อ

สรุปความหมาย

ในภาพนี้ พระโยคาวจรในอิริยาบถยืนพิจารณามโนเพียร
ท่านบรรลุโศดาปัตติผลเป็นพระโศดบัน แปลว่า บรรลุกระแสธรรม
คือมีความเห็นว่ายกัญจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ แปลว่า
สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีความดับ
เป็นธรรมดา

ภาพที่ ๘ พระโสดาบัน (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

ถึงโสดา นังกคฺคฺนิโรธจฺจ

ถึงโสดานังกคฺคฺนิโรธสํจะ

ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลนามว่าโสดาบัน แปลว่า

บรรลุกระแสธรรม

รูปภาพ

พระโยคาวจรนั่งชูดวงแก้วโดยใช้มือทั้ง ๒ ชูขึ้นสูงระดับหน้า
ในอิริยาบถนั่งคุกเข่ากระตูกดวงแก้ว หมายถึง ตั้งสติไว้มั่นจดจ่อ
อยู่เฉพาะ

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร แม้จะบรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน
แล้วก็ตาม แต่ท่านก็ไม่ละความเพียร ยังต้องพากเพียรจนขวาย
ต่อไป โดยไม่ละความเพียรเพื่อบรรลุธรรมขั้นสูงขึ้นต่อไป

ภาพที่ ๑๐ พระสกทาคามี

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

อธิบายคำศัพท์

สรุปความหมาย

เรื่องสกทาคา มาเกิดชาตินี้

ถึงสกทาคา มาเกิดชาตินี้

ได้บรรลุสกทาคามีผล เป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงหนเดียวเท่านั้น

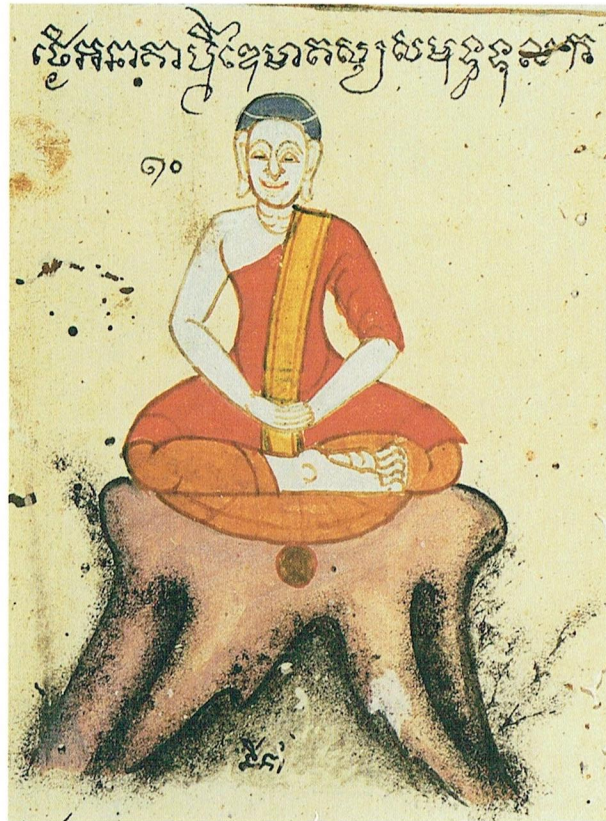
๑. พระโยคาวจรคือพระผู้บำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา

๒. ดอกบัว

- พระโยคาวจร คือพระผู้บำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา

- ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ถือดอกบัว คือผู้ทรงปัญญา

พระโยคาวจร มีขอว่าจับดอกบัวในขณะที่บรรลุสกทาคามีผล เป็นพระอริยบุคคลนามว่า พระสกทาคามี มาสู่โลกนี้เพียงหนเดียวเท่านั้น ก็จะไม่มีเวียนกลับมาอีก

ภาพที่ ๑๑ พระอนาคามี

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน
อ่านว่า
แปลว่า

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

สรุปความหมาย

ถึงอนาคา บมิตไทมตสฺสสมุทฺททุก

ถึงอนาคา บมิตไทมตสฺสสมุทฺททุก

พระโยคาวจรบรรลุนาคามีผล เป็นพระอริยบุคคลนามว่า

พระอนาคามี บมิตไทมตสฺสสมุทฺททุก

๑. พระโยคาวจร

๒. คอไม้

พระโยคาวจร นั่งขัดสมาธิบนคอไม้ ได้บรรลุนาคามีผล
เป็นพระอริยบุคคลได้นามว่าพระอนาคามี ไม่กลับมาเกิดในโลก
นี้อีกแล้ว

ภาพที่ ๑๒ พระอรหันต์ (เข้านิพพาน)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

เถิงอรหัต ตั้บาพุทรมมทงปวงเสียแล้วไท
เป็นอริยผลอติสุกข

อ่านว่า
แปลว่า

เถิงอรหัต ตั้บาพุทรมมทงปวงเสียแล้วได้เป็นพระอริยและอติสุกข
พระโยคาวจร ได้บรรลุอรหัตผล ตั้บาพุทรมมทงปวง เสียได้
อย่างเด็ดขาดแล้ว ได้เป็นพระอริยบุคคลนามว่าอรหันต์ และ
ได้บรรลุสุขสุดยอดอย่างยิ่ง คือพระนิพพาน

รูปภาพ
อธิบายคำศัพท์

ภาพพระนอน

คำว่า อรหัตผล ผลแห่งความเป็นพระอรหันต์ เป็นผลสูงสุด
ผลยอดเยี่ยม ผู้ได้บรรลุผลนี้แล้วจัดเป็นพระอรหันต์

สรุปความหมาย

ภาพพระนอนในอิริยาบถที่เรียกว่าสิทฺธิไสยาสน์ เป็นอุปมาของ
พระนิพพาน^๑

พระที่นอน คือพระที่บรรลุพระอรหัตผล เป็นพระอริยบุคคลนามว่า
อรหันต์ มีคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. กำจัดข้าศึกคือกิเลสได้
 ๒. ตัดทำลายกำแพงสังสารจักร
 ๓. ไกลจากกิเลส
 ๔. ควรแก่ปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น
- จึงได้นามว่า อรหันต์

^๑ ในหนังสือทนายกรมพุทธศาสตร์ของพระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ท่านได้อธิบายไว้ว่า พระนิพพานมี ๒ อย่างคือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ) คือดับกิเลสยังมีบุญจักษุเหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์
ผู้ยังสวามิภักดิ์หน้าขอบใจและไม่ข้องใจทางอินทรี ๕ วัตรอยู่
๒. อุนุปาทิเสสนิพพาน (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ) คือดับกิเลสไม่มีบุญจักษุเหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์
ผู้ระงับการสวามิภักดิ์ทั้งปวงแล้ว

ภาพที่ ๑๓ ช้างกลืนกินน้ำ ๓ สระ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

น้ำสามสระ คือ ตณฺหาสาม กามตณฺหา ภวตณฺหา

วิภวตณฺหา ช้างสารคือชาติอื่นมีไตรภพพล

อ่านว่า

น้ำสามสระ คือ ตณฺหา ๓ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา

ช้างสาร คือ ชาติอื่นมีไตรภพพล

แปลว่า

น้ำ ๓ สระ คือ ตณฺหาทั้ง ๓ ได้แก่

กามตณฺหา = อยากในกามคุณ ๕

ภวตณฺหา = อยากในภพ ๓

วิภวตณฺหา = อยากไม่เป็นนั่น ไม่เป็นนี่

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. ช้างสารเชือกหนึ่ง ๒. น้ำ ๓ สระ

อธิบายคำศัพท์

- ช้างสาร เป็นคำอุปมาว่าช้างกินน้ำ ๓ สระเป็นคำเปรียบเทียบของกิเลสว่า กิณจุ กิณมากเหมือนช้างสาร

- น้ำ ๓ สระ มีความหมายว่าอยากหลงไหลในเรื่องที่ต้องการเป็นสระที่ ๑ อยากหลงไหล ในเรื่องอยากเป็นโน้นเป็นนี่

เป็นสระที่ ๒ อยากหลงไหล ไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ เป็นสระที่ ๓

ไตรภพตะ = โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ ๓ ภพ คือ

๑. กามภพ ภพของสัตว์ผู้แสวงกามคุณ ๕ ได้แก่กบฏ ๔ มนุษย์ และ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น

๒. รูปภพ ภพของสัตว์ผู้ได้รูปฌาน ๑๖ ชั้น

๓. อรูปภพ ภพของสัตว์ผู้ได้อรูปฌาน ๔

สรุปความหมาย

เรื่องของอุปมาภิเลสเป็นการเปรียบเทียบของจิตเป็นสระน้ำ

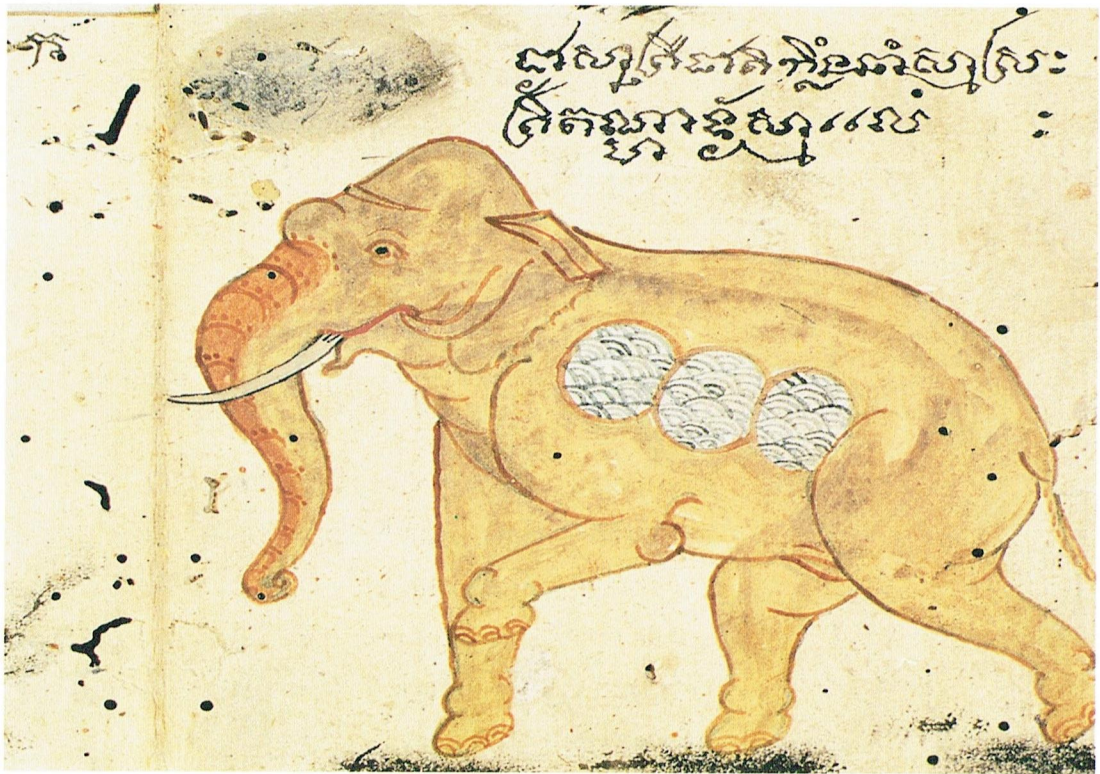
๓ สระ อารมณ์ทั้งหลายที่จิตของคนต้องการ ท่านสรุปได้ ๓ จำพวก คือ

๑. กามตัณหา ต้องการหลงใหลในสิ่งที่ตนชอบ

๒. ภวตัณหา ต้องการหลงใหลในรูปฌาน เป็นต้น

๓. วิภวตัณหา ต้องการหลงใหลในอรูปฌาน เป็นต้น

สัตว์ทั้งหลาย ต้องการแสวงหา จะไปดื่ม ไปกินน้ำ ๓ สระนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้น ขอให้ผู้มีปัญญาโปรดพิจารณาด้วยสติปัญญา ตื่นจากความหลงใหลทั้ง ๓ เกิด

ภาพที่ ๑๔ ช้างกลืนกินน้ำ ๓ สระ (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

ช้างสามคือชาติกลืนน้ำสามสระ

คือ ตมฺหาทั้งสามแล

อ่านว่า

ช้างสามคือชาติกลืนน้ำสามสระ

คือ ตมฺหาทั้งสามแล

แปลว่า

ช้างสามคือชาติ กลืนกินน้ำ ๓ สระ คือ ตมฺหาทั้ง ๓

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. ช้างสามกลืนกินน้ำ ๓ สระ

๒. มีน้ำ ๓ สระอยู่ในท้องช้าง

อธิบายคำศัพท์

น้ำ ๓ สระ คือ

๑. น้ำสระที่ ๑ เปรียบอุปมาดังกามตัณหา หมายถึงต้องการ
หลงใหลในสิ่งที่ต้องการ คือ กามคุณ ๕ มีรูปเสียงเป็นต้น

๒. น้ำสระที่ ๒ เปรียบอุปมาดังภวตัณหา ต้องการหลงใหล
ในความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น รูปฌานเป็นต้น

๓. น้ำสระที่ ๓ เปรียบอุปมาดังวิภวตัณหา ต้องการพอใจในสิ่งที่
ที่ไม่มีรูป คือ อรูปฌานเป็นต้น

สรุปความหมาย

ในทางธรรม หมายถึงเวทนาให้เกิดตัณหา กลายเป็นน้ำ ๓

สระ คือ ตมฺหา ๓ ถูกช้างคือชาติกลืนกินเข้าไปอยู่ในท้อง
ทั้งนี้ทั้งนั้นเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาซ้อนกัน ผู้มีปัญญาควร
พิจารณาให้ถ่องแท้ จึงจะชื่อว่า ตื่นจากกิเลสสินทราให้ได้

ภาพที่ ๑๕ กบกลืนกินชาติ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพ มี ๓ อย่างคือ

สรุปความหมาย

กบ คือ โลก กุลินชาติ ๆ กุลินตณหาทั้งสาม

คือ กามตณหา ภวตณหา วิภวตณหา

กบ คือ โลกะ กุลินชาติ ๆ กุลินตณหาทั้งสาม คือ

กามตณหา ภวตณหา วิภวตณหา

กบคือโลกะ ความโลภ กุลินชาติ ชาติกุลินตณหาทั้ง ๓ ได้แก่

กามตณหา ภวตณหา และ วิภวตณหา

๑. มีกบ ๑ ตัว

๒. มีช้างอยู่ในท้องกบ

๓. มีน้ำ ๓ สระอยู่ในท้องช้าง

อุปมาว่าการที่กิเลสตัณหาซึ่งเป็นปัจจัยสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันและกันปรุงแต่งต่อ ๆ กันไป เป็นปัจจัยหนุนกันและกันเป็นทุกข์เวทนาให้เกิดตณหา คือช้างถูกกบ คือตณหากินเหลือแต่กบเวทนา คือช้างเข้าไปอยู่ในท้องกบน้ำ ๓ สระเข้าไปอยู่ในท้องช้าง หมายถึงกิเลสตัณหาซ้อน กิเลสตัณหานั่นเองแล้วปรุงแต่งให้เกิดทุกข์รำไป

ภาพที่ ๑๖ งูกลืนกิ้งกบ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

งู คือ โทโส กลืนโลโกๆ
กลืนชาติๆ กลืนตณหาทั้งสาม

อ่านว่า

งู คือ โทโส กลืนโลโกๆ
กลืนชาติๆ กลืนตณหาทั้ง ๓

แปลว่า

งู คือ โทโส ประทุษร้าย กลืนกินโลโก
โลโกกลืนชาติ ชาติกลืนตณหาทั้ง ๓

รูปภาพ มี ๔ อย่างคือ

๑. มีงู ๑ ตัว ๒. ในงูมีกบ
๓. ในกบมีช้าง ๔. ในช้างมีน้ำ ๑ สระ

อธิบายความหมาย

กิเลสตัณหาอาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นปฏิจสมุปบาท คือ ธรรมะ
ที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น

สรุปความหมาย

งูกินกบ สื่อความหมายค้นหาให้เกิดอุปาทาน
งูเป็นอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นภพ
ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ
ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดตณหา

สรุปปฏิจจสมุปบาท

ภาพนี้เป็นภาพกิเลสตัณหาเป็นธรรมะอาศัยกันและกันเกิดขึ้น
จนเกิด เป็นทุกข์ในที่สุด
ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น

๑. กบฏกฐกีน เท่ากับตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน
๒. ช้างถูกกบกีนเท่ากับเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา
๓. น้ำ ๓ สระ ถูกช้างกีนเท่ากับผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

ภาพที่ ๑๗ นกไส้กลืนกินงู

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

นกไส คือ โมโห กลืนโทโส ๆ กลืนโล
โภ ๆ กลืนชาติ ๆ กลืนตณฺหาบินไปจับต้น
ออ ๆ คือ อาตมาภาพ

อ่านว่า

นกไส้คือ โมโหกลืนโทโส โทโสกลืนโลโภ โลโภกลืนตณฺหา
บินไปจับต้นออ ๆ คือ อาตมาภาพ

แปลว่า

นกไส้คือ โมโหกลืนโทโส กลืนโลโภ
ชาติกลืนตณฺหาบินไปจับ ต้นออ คือ ตัวเรา

รูปภาพ มี ๕ อย่างคือ

๑. นกไส้จับบนต้นออ ๑ ตัว

๒. ในท้องนกไส้มีงู

๓. ในท้องงูมีกบ

๔. ในท้องกบมีช้าง

๕. ในท้องช้างมีน้ำ ๓ สระซ้อนกันเป็นปริศนาให้ขบคิด

อธิบายความหมาย

เป็นการแสดงปริศนาความซ้อนของกิเลสตัณหาอาศัยกาย
ปรุงแต่งให้เกิดทุกข์

สรุปความหมาย

ความเป็นธรรมอาศัยกันและกันเกิดขึ้นเรียกว่าปฏิจสุมุบาทนี้ อาศัย อยู่ในร่างกายอุปมา เหมือนต้นอ้อมุงเอาต้นอ้อซึ่งไม่มีแก่น เหมือนสรีระร่างกายไม่มีแก่นสาร ไม่คงทนถาวร มีเปื่อย ผุพัง แต่ร่างกายเป็นที่อาศัยของจิต ที่ประกอบด้วยกิเลส ตัณหา และอุปาทานอาศัยกันเกิดซ้อนกันและกันไป อุปมาดังนกใส่ อาศัยต้นอ้อ ซึ่งไม่มีแก่นพร้อมที่จะหักล้มลงได้ง่ายตลอดกาล ทุกเมื่อ อุปมาดังร่างกายไม่มีแก่นสารย่อมจะถูกความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเบียดเบียนตลอดเวลา ไม่นานสรีระร่างกาย ก็จะล้มลง ไม่มีแก่นสาร ไม่มีจริงยั่งยืนเลย ฉะนั้น

สรุปปฏิจสุมุบาท

๑. นกใส่จับเกาะต้นอ้อ เท่ากับภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

๒. งูถูกนกใส่กิน เท่ากับอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

๓. กบถูกงูกิน เท่ากับตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

๔. ช้างถูกกบกิน เท่ากับเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

๕. น้ำ ๑ สระถูกช้างกิน เท่ากับผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

รูปภาพเหล่านี้ เป็นรูปภาพแสดงความซับซ้อนของกิเลสตัณหา เป็นภาพของร่างกายอันเป็นที่ตั้งของจิต ที่ประกอบด้วยกิเลส และตัณหา แสดงถึงความทุกข์ลำบากอันเกี่ยวพันมาแต่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ซับซ้อนเป็นปมเงื่อนอยู่ อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

ดังนั้น ขอให้วิญญูชนพึงพิจารณาละกิเลสตัณหา พอกพูน แต่สิ่งที่ เป็นแก่นสาร จะได้ดำเนินชีวิตที่ดี มีสุขตลอดไป

ภาพที่ ๑๘	อุทฺธมตกอสฺสกะ
ปริวรรตเป็น	อันนี้ อุทฺธมตคกมฺม
อักษรปัจจุบัน	ถาน เอาซากผีที่อันพึงขึ้น เป็นอารมณ์
อ่านว่า	อันนี้ อุทฺธมตคกรรมฐาน เอาซากผี ที่อันพึงขึ้น
เป็นอารมณ์	
แปลว่า	อสุภกรรมฐานนี้ เรียก อุทฺธมตคกรรมฐาน พระโยคาวจรพิจารณา ซากศพที่พองขึ้นอืดขึ้น เป็นอารมณ์

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจรยืนถือไม้เท้าค้ำยัน

๒. มีรูปซากศพพองขึ้นพอง

คำว่า อุทฺธมตกอสฺสกะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๒๒๒ ท่านวิเคราะห์คำศัพท์ว่า ที่ชื่อว่าอุทฺธมตคกะ เพราะเป็นซากศพที่ค่อยอืดขึ้นตามลำดับนับแต่สิ้นชีวิต ดูลูกหนังอันพองขึ้นด้วยลม ฉะนั้นอีกอย่างหนึ่งที่ว่า อุทฺธมตคกะ เพราะเป็นซากศพน่าเกลียดและเพราะเป็นสิ่งปฏิกูล

พระโยคาวจร พึงทำสติให้ตั้งมั่นดีแล้ว นึกห่วงไปพิจารณาแล้ว พิจารณาอีก ท่านยืนไม่ไกล่ลัก ไม่ไกล่ลักจากซากศพ พึงลืมหิตาแลดู ถือเอานิมิต บริกรรมว่า อุทฺธมตคํ ปฏิกูลํ อุทฺธมตคํ ปฏิกูลํ แปลว่า อุทฺธมตคอสฺสกะ ปฏิกูล อุทฺธมตคอสฺสกะ ปฏิกูล ทำเช่นนี้ ท่านจะได้ อุกคหนิมิต (นิมิตติดตา)

ส่วนการพิจารณาอุทฺธมตคอสฺสกะโดยปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) คือ ให้ความสำคัญในอุทฺธมตคอสฺสกะว่า เป็นดังรัตนะ มีความขำเกรงและรักในอสุภะนั้น และบริกรรม เช่นเดียวกับอุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) กำหนดนิมิตนั้นในใจแล้วๆ

เล่า ๆ ทำจนนึกมาได้ เมื่อท่านทำอยู่อย่างนี้ ปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ก็จะเกิดขึ้น

ในอุทฺธมตกอสู่ระนี้ มีความแตกต่างกันของนิมิตทั้ง ๒ ดังนี้
อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ปรากฏเป็นรูปพิกล ดูพิลึก น่าสะพึงกลัว
ส่วนปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ปรากฏเป็นเหมือนคนผู้มี
องคาวพยพ ใหญ่น้อย อ้วนพี ที่บริโภคอาหารจนอ้วนหน้า
แล้วนอนอยู่

ภาพที่ ๑๕ วินิลกอสู่กะ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

อันนี้ วินิลกम्म

ถานเอาซากผีที่เขยิว

เป็นอารมณ์

อันนี้ วินิลกกรรมฐาน

เอาซากผีที่เขยิวเป็นอารมณ์

อสุกกรรมฐานอันนี้เรียกวินิลกกรรมฐาน

พระโยคาวจรพิจารณาซากศพสี่เขยิวเป็นอารมณ์

๑. พระโยคาวจร นั่งขัดสมาธิ

๒. ซากศพที่มีสี่เขยิวพลัด

คำว่า วินิลกอสู่กะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๒๒๒ ท่านวิเคราะห์คำศัพท์ไว้ว่า อสุกะที่มีสี่เขยิวคล้าละ ด้วยสีต่างๆ เรียก วินิละ วินิละนั้นเอง เป็นวินิลกะ อีกอย่างหนึ่ง วินิลอสู่กะ เป็นของน่าเกลียดเพราะเป็นสิ่งที่ปฏิกูล จึงชื่อ ว่า วินิลกะ

ในวินิลกอสู่กะ พระโยคาวจร พึงยังมนสิการให้เป็นไปว่า วินิลกั ปฏิกูล วินิลกั ปฏิกูล แปลว่า วินิลกอสู่กะ ปฏิกูล วินิลกอสู่กะ ปฏิกูล อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏเป็นร่างมีสีต่าง ๆ ส่วนปฏิกากนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) จะปรากฏสีหนาที่บ

ภาพที่ ๒๐

วิบุพพกอสุระ

ปริวรรตเป็น
อักษรปัจจุบัน

วิบุพพก เอาซากผีที่อัน
เหนงไหลออกโดยทวาร
ทั้งเก้าเป็นอารมณ

อ่านว่า

วิบุพพะ เอาซากผีที่อัน
หนองไหลออกโดยทวาร
ทั้ง ๙ เป็นอารมณ

แปลว่า

อสุภกรรมฐานอันนี้เรียก
วิบุพพกรรมฐาน
พระโยคาวจรพิจารณา
ซากศพมีหนองไหล
ออกจากทวารทั้ง ๙
เป็นอารมณ

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจร ยืนใช้มือทั้ง ๒ จับไม้เท้าค้ำยัน

๒. ซากศพมีหนองไหลออก

คำว่า วิบุพพกอสุระ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒ ตอน
๒ หน้า ๒๒๓ ว่าอสุภมิตินี้หนองไหลเยิ้มอยู่ในที่ ๆ แตกปริ
ทั้งหลาย ชื่อว่า วิบุพพะ อีกนัยหนึ่ง วิบุพพกอสุระ เป็นของ
น่าเกลียด เพราะเป็นสิ่งปฏิกูล จึงชื่อว่า วิบุพพะ

ในวิบุพพกอสุระ พระโยคาวจรพึงยังมนสิการ ให้เป็น
ไปว่า วิบุพพกัม ปฏิกูล วิบุพพกัม ปฏิกูล แปลว่า
วิบุพพกอสุระ ปฏิกูล วิบุพพกอสุระ ปฏิกูล ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้จะปรากฏ
เป็นร่างคล้ายกับว่ามีหนองไหลซึมอยู่

ส่วนปฏิกากนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) จะปรากฏเป็นร่างแน่นิ่ง

ภาพที่ ๒๑	วิจิตรทกอสู่กะ
ปริวรรตเป็น	วิจิตรนิค เอาซากที่อัน
อักษรปัจจุบัน	เขาฟันขาดเป็นท่อน ๆ
	เป็นอารมณ์
อ่านว่า	วิจิตรทกะ เอาซากผี
	อันเขาฟันขาดเป็นท่อน
	เป็นอารมณ์
แปลว่า	อสุภกรรมฐานอันนี้
	เรียกวิจิตรทกกรรมฐาน
	พระโยคาวจรพิจารณา
	ซากศพที่ถูกฟันขาด
	เป็นท่อนเป็นอารมณ์

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจร นั่งขัดสมาธิบน โตไม่มีมือขวาถือตาลปัตร

๒. ซากศพขาดเป็นท่อน

คำว่า วิจิตรทกอสู่กะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๒๒๑ ว่าอสุภที่แยกออกจากกัน โดยขาด เป็นสองท่อน เรียกว่า วิจิตรทกะ วิจิตรทะนั้นเองเป็นวิจิตรทกะ

อีกนัยหนึ่ง วิจิตรทกอสู่กะ จัดเป็นของน่าเกลียด เพราะเป็น สิ่งปฏิกูล จึงชื่อว่า วิจิตรทกอสู่กะ

วิจิตรทกอสู่กะนี้ย่อมมีในสนามรบข้างในดงที่มีโจรบ้าง ในป่าช้าบ้าง ในป่าที่ถูกเสือกัดบ้าง พระโยคาวจร ไปสู่สถานที่ ดังกล่าว ฟังใช้ไม้เขี่ยซากศพที่พบเหล่านั้น รวมกันฟังมนสิการ ว่า วิจิตรทกํ ปฏิกูลํ วิจิตรทกํ ปฏิกูลํ แปลว่า วิจิตรทกอสู่กะ ปฏิกูล วิจิตรทกอสู่กะ ปฏิกูล ดังนี้

อุกกหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ยังปรากฏเป็นร่าง คล้ายกับขาดกลางอยู่

ปฏิกากนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) จะปรากฏเป็นร่างเต็ม

ภาพที่ ๒๒	วิกขาติกอสุกะ
ปริวรรตเป็น	วิกขาติตัก เอา
อักษรปัจจุบัน	ซากผิอันสุนัขกัด
	กินเป็นอารมณ์
อ่านว่า	วิกขาติกัง เอา
	ซากผิอันสุนัขกัด
	กินเป็นอารมณ์
แปลว่า	อสุภกรรมฐานนี้ เรียก
	วิกขาติกอสุภกรรมฐาน
	พระโยคาวจรพิจารณา
	ซากศพอันสุนัขกัดกิน
	เป็นอารมณ์

รูปภาพ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

พระโยคาวจรนั่งบนแท่นชายศาลาย่อย
มือขวาจับไม้เท้าชี้ไปยังซากศพที่สัตว์กัดกิน

คำว่า วิกขาติกอสุกะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรค ภาค ๒
ตอน ๒ หน้า ๒๒๓ ว่า อสุกะที่ชื่อวิกขาติกะ เพราะถูกสัตว์
ทั้งหลาย มีสุนัขบ้าน และสุนัขป่าเป็นต้นกัดกิน โดยอาการต่างๆ
วิกขาตินั่นเอง เป็นวิกขาติกะ

อีกนัยหนึ่ง วิกขาติกอสุกะ จัดเป็นของน่าเกลียดเพราะ
เป็นสิ่งปฏิกูล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า วิกขาติกะ

ในวิกขาติกอสุกะ พระโยคาวจรพึงทำนตฺถิการให้เป็นไปว่า
วิกขาติคํ ปฏิกูลํ วิกขาติคํ ปฏิกูลํ แปลว่า วิกขาติกอสุกะ
ปฏิกูล วิกขาติกอสุกะ ปฏิกูล ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ปรากฏเป็นร่าง
คล้ายกับร่าง ถูกสัตว์กัดกระแทก กระแทก

ส่วนปฏิกากนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ปรากฏเป็นร่างบริบูรณ์แท้

ภาพที่ ๒๓	วิกิตตกอสุภะ
ปริวรรตเป็น อักษรปัจจุบัน	วิกิจิตตก์ เอาซากผี อันสัตว์ทั้งหลายมี แรงเป็นต้น กัดกิน มีขึ้น เนื้อมัดเรีย
อ่านว่า	วิกิตตกัง เอาซากผี อันสัตว์ทั้งหลาย มีแรงเป็นต้น กัดกิน มีขึ้น เนื้อมัดเรีย
แปลว่า	อสุภกรรมฐานนี้ เรียกวิกิตตกอสุภกรรมฐาน พระโยคาวจรพิจารณา ซากศพอันสัตว์ทั้งหลาย มีแรงเป็นต้นกัดกิน มีขึ้นเนื้อมัดเรียราย กระจัดกระจาย

รูปภาพ

วิเคราะห์ศัพท์ยาก

พระโยคาวจรนั่งพิจารณาซากศพ

คำว่า วิกิตตกอสุภะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรค ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๒๒๔ อธิบายว่า อสุภะที่กระจุยกระจายไปที่ต่างๆ เรียกว่า วิกิตตะ วิกิตตะ นั้นเอง เป็นวิกิตตกะ

อีกนัยหนึ่ง วิกิตตกอสุภะ จัดเป็นของน่าเกลียด เพราะเป็นสิ่งปฏิกูล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าวิกิตตกะ วิกิตตกะ เป็นคำเรียกซากศพที่กระจุยกระจายไปในที่นั้นๆ มีไปทางหนึ่ง เข้าไปทางหนึ่ง สิ้นระไป ทางหนึ่ง เป็นต้น

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร ใช้ให้คนทำการเก็บศพ หรือท่านเอง ใช้ไม้เท้า เขี่ยซากศพ รวมกันให้มีระหว่าง ๑-๒ องคุลีแล้ว ยังมนต์การให้เป็นไป บริกรรมว่า วิกิจิตตก์ ปฏิกูล วิกิจิตตก์ ปฏิกูล แปลว่า วิกิตตกอสุภะ ปฏิกูล วิกิตตกอสุภะ ปฏิกูล ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏเป็นร่าง มีรอยแยกแตกกระแหงติดต่อ

ส่วนปฏิกากนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) จึงปรากฏเป็นร่างเต็มเรียบ

ภาพที่ ๒๔ หตวิจิตตกอสุระ

ปรีวรตเป็น หตวิจิตตํ เอชาคคิ
อักษรปัจจุบัน อันขาด เปนแทน เปนอา
รุมณด้วยไครลภณคฺจดังอาต
มาภาพมิเปนแทนเปนสาน มิเปน
ประโยชน์ในโลกนี้แล
อ่านว่า หตวิจิตตัง เอชาคคิที่อันขาด
เป็นท่อน เป็นอารมณ์ด้วย
ไครลภณ คฺจดังอาตมาภาพ
มิเป็นแทนเป็นสาร มิเป็น
ประโยชน์ในโลกนี้แล

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

อสุภกรรมฐานนี้ เรียกหตวิจิตตกกรรมฐาน พระโยคาวจร
พิจารณาเอชาคคิ อันขาดเป็นท่อนเป็นอารมณ์ด้วยไครลภณ
คฺจร่างกายตนเรา ไม่เป็นแทนสาร ไม่เป็นประโยชน์ ในโลกนี้แล

๑. พระโยคาวจรนั่งขัดสมาธิ มือขวานับลูกประคำ ๑๐๘
มือซ้ายวางทับนิ้วเท้า
๒. มีชาคคิขาดเป็นท่อน กระดูกเรียวราด

คำว่า หตวิจิตตกอสุระ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒
ตอน ๒ หน้า ๒๒๔ ว่า อสุระที่ชื่อว่าหตวิจิตตกอสุระ
เพราะถูกประหารและ กระจุยกระจาย หตวิจิตตกอสุระนั้น
เป็นคำเรียกชาคคิที่ถูกสับฟันที่ อวัยวะน้อยใหญ่โดยอาการยับ
อย่างตึงแล้วเหวี่ยงกระจาย

หตวิจิตตกอสุระ ย่อมมีในสนามรบบ้าง คงโจรบ้าง ป่าช้าบ้าง
ป่าที่ถูกเสือกัดบ้าง

พระโยคาวจรฟังไป ณ สถานที่ดังกล่าว ใช้คนให้รวม
หรือทำเองให้มีระหว่างองคฺคิหนึ่งๆ แล้ว ยังมนสิการให้เป็นไป
บริกรรมว่า หตวิจิตตํ ปฏิกูล หตวิจิตตํ ปฏิกูล แปลว่า
หตวิจิตตกอสุระ ปฏิกูล หตวิจิตตกอสุระ ปฏิกูล ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ เป็นเหมือนร่าง
ที่มีปากแผลถูกประหารติดอยู่ คือเป็นแผลเป็น

ส่วนปฏิกาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ปรากฏเป็นร่างเต็มเรียบ

ภาพที่ ๒๕	โลहितกอสู่กะ
ปริวรรตเป็น	อันนี้ โลहित
อักษรปัจจุบัน	กั เอาซากผีอัน
	เลือดไหลออก
	เป็นอารมณ์
อ่านว่า	อันนี้ โลहितกั
	เอาซากผีอัน
	เลือดไหลออก
	เป็นอารมณ์
แปลว่า	อสุภกรรมฐานนี้
	เรียกโลहितกรรมฐาน
	พระโยคาวจรพิจารณา
	เอาซากศพอันมี
	เลือดไหลออก
	เป็นอารมณ์

รูปภาพ มี ๓ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจรในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ มือซ้ายจับตาลปัตร
มือขวาจับลูกประคำบริกรรม

๒. ข้างหน้ามีซากศพมีเลือดไหลออก

๓. ข้างพระโยคาวจร มีต้นไผ่ ๔ ต้น

คำว่า โลहितกอสู่กะ ในปกรณัมวิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๒ ตอน ๒
หน้า ๒๒๔ อธิบายว่า อสุภะชื่อ โลहितกะ เพราะมีโลहितเรียกว่า
ไหลออกจากตรงนั้นบ้าง ตรงนี้บ้าง คำว่าโลहितกะเป็นคำเรียก
ซากศพอันเปื้อนโลหิตที่ไหลออก

โลहितกอสู่กะ ย่อมได้ในกาลที่เมื่ออวัยวะทั้งหลายมีมือและเท้า
เป็นต้น ของบุคคลที่ถูกประหาร ในที่ต่างๆ มีสนามรบ เป็นต้น
ขาดแล้ว โลहितไหลอยู่ หรือในกาลที่โลहितไหลออกจาก
ปากแผลของศพที่มีฝีและ ต่อมแตกเป็นต้น

เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร เห็นโลहितนั้นแล้ว พึงยัง
มนสิการให้เป็นไปโดยบริกรรมว่า โลहितกั ปฏิกูล โลहितกั ปฏิกูล
แปลว่า โลहितกอสู่กะ ปฏิกูล โลहितกอสู่กะ ปฏิกูล ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏเป็น
ร่างมีอาการไหวเหมือนธงผ้าแดงต้องลม

ส่วนปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ปรากฏเป็นร่างนั่ง

294. 31875

ป 3476

ภาพที่ ๒๖ ปุพุกอสุกะ

ปริวรรตเป็น	ปุพุกอสุกะ
อักษรปัจจุบัน	อันหนานบนกนเป็นอรมณ
อ่านว่า	ปุพุกัง อาซากฟี
	อันหนอนบ่อนกน
	เป็นอรณ
แปลว่า	อสุกรรมฐานอันนี้
	เรียกปุพุกกรรมฐาน
	พระโยคาวจรพิจารณา
	อาซากศพอันหม่นนอน
	ซ่อนไซกนเป็นอรณ

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจร ยืนน้อมกายโค้งลง มือขวาจับไม้เท้าช่วงล่าง มือซ้ายจับไม้เท้าช่วงบนพิจารณาซากศพ

๒. ซากศพอันหม่นนอนซ่อนไซ

หนอนทั้งหลายเรียกปุพุกะ ปุพุกะทั้งหลายได้ย้วยเยยอยู่ในอสุกะนั้น เหตุนี้ในอสุกะนั้น จึงชื่อว่าปุพุกะ คำว่า ปุพุกะนั้น เป็นคำเรียกซากศพที่เต็มไปด้วยหนอน

ปุพุกอสุกะ ย่อมเป็นในกาลที่กลุ่มหนอนซ่อนออกทางปากแผลทั้ง ๕ ของซากศพคน เมื่อล่วงไป ๒ - ๓ วัน

อนึ่ง ปุพุกอสุกะนั้น ย่อมมีขนาดเท่าซากศพต่างๆ เช่น สุนัขบ้าน สุนัขป่า มนุษย์ โค กระบือ ช้าง ม้า และงูเหลือม ตั้งอยู่เหมือนกองข้าวสุกแห่งข้าวสาลี

พระโยคาวจร พึงยังมนสิการให้เป็นไปในซากเหล่านั้น อย่างใด อย่างหนึ่ง บริกรรมว่า ปุพุกัม ปฏิกูลัม ปุพุกัม ปฏิกูลัม แปลว่า ปุพุกอสุกะ ปฏิกูลปุพุกอสุกะ ปฏิกูลัม ดังนี้

อุคคหณิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏคล้ายกับเป็นร่างไหอยู่

ส่วนปฏิกากณิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ปรากฏเป็นร่างนั่งคุกเข่าข้าวสุกแห่งข้าวสาลี

ภาพที่ ๒๓ อัญจิกอสุกะ

ปริวรรตเป็น อัญจิก เอาซากทีอันก
อักษรปัจจุบัน ถูกเลานเป็นอารมณ์
อ่านว่า อัญจิกัง เอาซากผีอัน
แปลว่า กระดูกอ่อนเป็นอารมณ์
อสุกกรรมฐานนี้เรียก
อัญจิกกรรมฐาน
พระโยคาวจรพิจารณา
ซากศพอ่อนเหลือแต่
กระดูกเป็นอารมณ์

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

๑. พระโยคาวจร นั่งขัดสมาธิบนแท่น มือขวาขยักตาลปัตร
เฉียงบ่าไหล่ มือซ้ายวางบนฝ่าเท้าขวา

๒. มีซากศพอ่อนเหลือแต่กระดูก

คำว่า อัญจิกอสุกะ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรค ภาค ๒ ตอน ๒
หน้า ๒๒๕ อธิบายว่า กระดูก นั้นเอง ชื่ออัญจิกะ อีกนัยหนึ่ง
กระดูก จัดว่าเป็นของ น่าเกลียด เพราะเป็นสิ่งปฏิกูล เหตุนั้น
จึงชื่อว่า อัญจิกะ คำว่า อัญจิกะ เป็นคำเรียกร่างกระดูกก็ได้
กระดูกทอนเดียวก็ได้

อัญจิกอสุกะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร
โดยนัยเป็นต้นว่า พระโยคาวจรพึงเห็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ที่ป่าช้า
เป็นร่าง กระดูกยังมีเนื้อและเลือดติดอยู่ ยังมีเอ็นยึดอยู่ ดังนี้เหตุนี้
ซากศพนั้น ถูกเขาทิ้งไว้ ณ ที่ใด พระโยคาวจร พึงไป ณ ที่นั้น
ทำนิมิตร่วมอารมณ์ร่วม ตามแต่วัตถุมีอยู่โดยรอบมีก้อนหินเป็นต้น
แล้วสังเกตซากศพนั้นให้แม่นยำตาม ที่มันเป็นอยู่ว่า นี่กระดูก
แล้วกำหนดถือเอานิมิต โดยอาการมีสี่เป็นต้น

อฏฐิกอสุกกรรมฐานนี้ ย่อมสำเร็จได้ในร่างกระดูกหมด
ทั้งตัวก็ได้ ในกระดูกท่อนเดียวก็ได้ เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร
พึงถือเอาอนิมิต ใน ร่างกระดูกหรือท่อนกระดูก อย่างใดอย่างหนึ่ง
ขึ้นแล้ว ยังมนสิการ ให้เป็นไปโดยปริกรรมว่า อฏฐิกํ ปฏิภูณํ อฏฐิกํ
ปฏิภูณํ แปลว่า อฏฐิกอสุกะ ปฏิภูณ อฏฐิกอสุกะ ปฏิภูณ ดังนี้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏร่างกระดูก
ที่มีช่องติดอยู่

ปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) ในกรรมฐานนี้ ปรากฏร่างบริบูรณ์

ภาพที่ ๒๘ สัมผัสสนญาณ

ปริวรรตเป็น โยคาวจร พิจารณาในสัมมัสสนวิป
อักษรปัจจุบัน สุตนาญาณเห็นสังขารเกิด แลตาย

ในไตรภูมิทั้งสามสิบเอ็ดแสดงด้วยไตรลักษณ์
ญาณในสงสารการให้หมาย
เป็นบรมสุขแล

อ่านว่า

พระโยคาวจรพิจารณา
ในสัมมัสสนวิปสนาญาณ
เห็นสังขารเกิดแลตาย
ในไตรภูมิทั้ง ๓๑ เสร็จด้วย
ไตรลักษณ์ญาณในสงสารการให้หมาย
เป็นบรมสุขแล

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

พระโยคาวจรพิจารณาในสัมมัสสนวิปสนาญาณเห็นสังขารเกิด
และตายในไตรภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิพร้อมพิจารณาในไตรลักษณ์ญาณ
ในวิภูสงสารให้เบือนหน้าระอาเป็นอย่างยิ่งแล

๑. พระโยคาวจร ๒ รูป ยืนใช้ไม้เท้ายันอยู่ข้างซ้ายและขวา
ของเด็ก

๒. เด็กนั่งอยู่บนตอไม้ตรงกลาง พระโยคาวจรทั้ง ๒

๑. สัมผัสสนญาณ แปลว่าญาณขึ้นเริ่มทำการพิจารณาความเกิด
และความตาย

๒. ภาพเด็กหรือคนวัยกลางคนนั่งชันเข่า หมายถึงการเกิด
ความแก่หม่นเวียนไป

๓. ไตรภูมิ ๓๑ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔
รวมเป็นภูมิใหญ่ทั้ง ๓ ภูมิ นี้เป็น ๓๑ ภูมิ

๔. ไตรลักษณ์ ๓

อนิจจัง

ไม่เที่ยง

ทุกขัง

เป็นทุกข์

อนตตา

เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

สรุปความหมาย

ลักษณะของสัมผัสสนญาณนั้น พระโยคาวจรจะต้องพิจารณา
เห็นลักษณะของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ปรากฏ
ชัดแจ้งด้วยปัญญา เป็นการเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์
ความเป็นอนัตตา ซึ่งเป็นลักษณะของไตรลักษณ์ นับเป็นระยะ
เริ่มแรก

ภาพที่ ๒๕ อุทัยพยานุปัสสนาญาณ

ปริวรรตเป็น โยคาวจร พิจรณาอุทวิปัสส

อักษรปัจจุบัน ญาณ เห็นแต่ที่เกิดแห่ง สัขารใน

ไตรภพทั้งสามแลแสดงด้วยลกข (ณ) ญาณ

ณ ไทหนายปนบรมมสุญแล

อ่านว่า

โยคาวจรพิจรณา

อุทวิปัสสนาญาณเห็นแต่

ที่เกิดแห่งสังขารในไตรภพ

ทั้ง ๓ และเสร็จด้วย

ลักษณะญาณให้หนาย

เป็นบรมมสุญแล

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจรณาอุทัยพยานุปัสสนาญาณเห็นสังขารเกิดและตาย
ในภพทั้ง ๓ พร้อมพิจารณาไตรลักษณ์ญาณให้เกิดเบื้องหน้าระอา
เป็นอย่างยิ่งแล

รูปภาพ

๑. พระโยคาวจร ๒ รูป รูปหนึ่งยืนในอิริยาบถมือซ้ายถือไม้เท้า
ซ้าย มือขวาชี้ไปที่เด็ก อีกรูปหนึ่งพิจารณาสังขาร

๒. เด็กนั่งคุกเข่าอยู่ตรงกลาง

วิเคราะห์คำศัพท์

อุทัยพยานุปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปของสังขาร นับเป็นญาณที่ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๘

อุทยะ แปลว่า ความเกิด

วยะ แปลว่า ความเสื่อม

ญาณ แปลว่า ความรู้ ปัญญา

ไตรภพ ภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

สรุปความหมาย

อุทัยพยานุปัสสนาญาณ นี้เป็นญาณเพ่งพิจารณาโดยเฉพาะความเกิด
ขึ้น และความเสื่อมไปของสังขาร เป็นญาณที่พิจารณาให้ละเอียดเข้มข้น
เฉพาะความเกิดขึ้นเป็นสำคัญ ต่อมาก็พิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ
และความตายในที่สุด ญาณนี้ย่อมจะแก่กล้า สังขารทั้งหลาย จะปรากฏเกิด
แก่ เจ็บ และ ตาย สติตั้งมั่น แน่นิ่งในความสิ้น ความเสื่อม ความแตก และ
ความดับเท่านั้น

ภาพที่ ๓๐ กังคานุปัสสนาญาณ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจร พิจารณาในกังควิปัสสนา
ญาณ เห็นสังขารแตกทำลายในไตร
ภูมิทั้งสามเสถียรด้วยไตรลักษณ์ ให้นาย
เป็นบรมสุญญแล

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาในกังควิปัสสนาญาณ เห็นสังขารแตกทำลาย
ในไตรภูมิทั้ง ๓ เสร็จด้วย ไตรลักษณ์ญาณให้นายบรมสุญญแล

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาในกังคานุปัสสนาญาณ เห็นสังขารแตก
ทำลายในไตรภูมิ พร้อมพิจารณาไตรลักษณ์ให้เบื่อนนายเป็น
อย่างยิ่งแล

รูปภาพ

พระโยคาวจร นั่งพิจารณากังคญาณในอิริยาบถนั่งบนตอไม้
มือขวาป้องหน้า มือซ้ายจับหัวเข่าเร่งคนตายนอนหงายอยู่ข้างหน้า

วิเคราะห์คำศัพท์

กังคานุปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความ
แตกดับของสังขารเป็นญาณลำดับที่ ๒ ของวิปัสสนาญาณ ๘
กัังคะ แปลว่า แดก, ดับ, ตาย, สิ้น

ไตรภพ-ไตรภูมิ เหมือนภาพที่ ๒๘

ไตรลักษณ์ เหมือนภาพที่ ๒๘

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร นั่งพิจารณาโดยไม่หวั่นไหว ไม่พริ้นพริ้ง มนสิการไปว่า สิ่งที่ยังไม่ดับนั้นแหละ กำลังดับ สิ่งที่ยังไม่แตก นั้นแหละ กำลังแตกย่อมปล่อยวาง นิमितแห่งความเกิด ความตั้งอยู่ และความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้วเพ่งดู เฉพาะแต่ความดับ ความแตกอย่างเดียว เหมือนดูความแตก ของภาชนะโทรม ๆ ที่คนทุบอบ เหมือนดูความแตกของฝุ่นละเอียดที่คนโปรยอยู่ และเหมือนดูความแตกของเมล็ดงาที่คนกั่วอยู่ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรนี้ ย่อมเห็นว่า สังขาร ทั้งปวง กำลังแตกอยู่ ๆ ประดุจคนตาดี ยืนอยู่ขอบสระโบกขรณี หรือริมตลิ่ง เมื่อฝนตกหนักจะพึงเห็นตอม่น้ำใหญ่ ๆ บน หลังน้ำซึ่งเกิดแล้ว ๆ พลันแตกไปโดยเร็ว ฉะนั้น

ในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๓ ตอนจบ หน้า ๑๓๘ ท่านพระพุทธโฆสาจารย์ได้ออกอานิสงส์แห่งภิกษุสามเณรไว้ว่า

๑. ภวทิจูปหาน	ละภวทิจูได้
๒. ชีวิตินิกนฺตปริจจาค	ละความอาลัยในชีวิตได้
๓. สทา ยุตตปยุตตตา	บำเพ็ญภาวนาทุกเมื่อ
๔. วิสุทฺฐาชีวิตา	มีอาชีพหมคจ
๕. อุตฺตฤกฺกปหาน	ละความขนขวายในกิจจานุกิจ
๖. วิคตภยตา	หมดความกลัว
๗. ขนฺติโสรัจฺจปฏฺฐาโก	ได้เฉพาะซึ่งขันติและโสรัจจะ
๘. อรติสหนตา	อดกลั้นไว้ได้ซึ่งความยินดี
	ยินร้าย

ภาพที่ ๓๑ ภยานุปัสสนาญาณ

ปรีวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจร พิจารณาในภยวิปัสสนา
 ญาณ เห็นสังขารพืงกั้ว ดูจดังบุรุษสุชาย
 อันเขาไปนอนในถ้ำ มิรู้ว่ราชสีห์ เมื่อ
 บุรุษสุชายจออกมา จึงเห็นราชสีห์บุรุษสุชาย
 ก่อตกใจกั้ว จไคร่พ่นราชสีห์นั้นแล

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาในภยวิปัสสนาญาณ เห็นสังขารพืงกั้วดูจดัง
 บุรุษชาย อันเข้าไปนอนในถ้ำ มิรู้ว่ราชสีห์อยู่ เมื่อบุรุษชาย
 จะออกมาจึงเห็นราชสีห์ บุรุษชายก็ตกใจกั้ว จะไคร่พ่น
 ราชสีห์นั้นแล

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาในภยานุปัสสนาญาณเห็นสังขารน่าสะพืง
 กั้ว ดูจดังชายเข้าไปนอนในถ้ำ ไม่รู้ว่ในถ้ำมีราชสีห์อยู่
 เมื่อจะออกมาจึงเห็นราชสีห์ เขาตกใจกั้ว ต้องการจะพ่น
 จากราชสีห์แล

รูปภาพ มี ๓ อย่างคือ

๑. ภาพราชสีห์โผล่ออกมาจากถ้ำ
๒. ภาพเด็กกลัวราชสีห์อย่างมาก
๓. พระโยคาวจรยืนกอดอกอยู่หน้าถ้ำ

วิเคราะห์คำศัพท์

ภยตูปัญฐานญาณ แปลว่า ญาณพิจารณาเห็นสังขารปรากฏ โดยเป็นสิ่งที่น่ากลัวเป็นญาณ ลำดับที่ ๓ ในวิปัสสนาญาณ ๘

ภยโต โดยเป็นสิ่งที่น่ากลัว เช่น ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดำ ชกษี รากษส โคตุ ช้างตม้นดู อสรพิษร้าย สายฟ้า ป่าช้า สนามรบ หลุมถ่านเพลิงที่ยังลุกอยู่ ย่อมเป็นสิ่งที่น่ากลัวสำหรับ คนขลาดที่รักชีวิต

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร พิจารณาเห็นว่าภพทั้งหลายน่ากลัวมาก

ในกามภพ - สัตว์ที่บริโภคกามคุณ ๕ ก็น่ากลัว

ในรูปภพ - สัตว์ยินดีพอใจในรูป ไม่เกี่ยวกับกาม ก็น่ากลัว

ในอรุภพ - สัตว์พอใจในอรุปรมาละเอียด ก็น่ากลัว

ญาณที่เป็นเครื่องพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายหรือภพทั้ง ๓ ปรากฏโดยเป็นสิ่งที่น่ากลัวของพระโยคาวจรนี้เรียภยตูปัญฐานญาณ จึงมีอุปมาเหมือนเด็กมีความกลัวต่อราชสีห์ที่อยู่ปากถ้ำต้องการจะพ้นจากราชสีห์ ฉะนั้น

ภาพที่ ๓๒ อาทินวนุปีสสนาญาณ

ปวิวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจร พิจารณาในอาทินวญาณ
เห็นโทสสังขารย่อมประไลจดังเรือนไฟ
ไหม้ จใคร่พ้นจากเรือนนั้นแล

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาในอาทินวญาณ
เห็นโทสสังขารย่อมประไลจดัง
เรือนไฟไหม้ จใคร่พ้นจากเรือนนั้นแล

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาอาทินวนุปีสสนาญาณเห็นโทสสังขาร
เสื่อมสลายดังเรือนถูกไฟไหม้ ต้องการจะพ้นจากเรือนนั้นแล

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. พระโยคาวจร ในอิริยาบถยืน มือซ้ายถือไม้เท้าค้ำยัน
มือขวาชี้ไปที่เรือนไฟถูกไฟไหม้
๒. เรือนไฟถูกไฟไหม้

วิเคราะห์คำศัพท์

อาทินวนุปีสสนาญาณ แปลว่า เขมณเป็นเครื่องพิจารณา
เห็นโทสแห่งสังขาร เป็นญาณ ลำดับที่ ๔ ในวิปีสสนาญาณ ๕
อาทินว = โทส, อันตราย

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร พิจารณาเห็นว่า สังขารทั้งหลายประกอบด้วยโทส
และอันตราย ประจุเรือนไฟถูกไฟไหม้ ย่อมมีโทสและเกิดอันตราย
แก่ผู้อยู่ในเรือนไฟ ก็เห็นแต่ ความไร้ค่าน่าพอใจ ปราศจากวิสัย
น่ายินคืออยู่โดยรอบ เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ญาณชื่อ อาทินวนุปีสสนา
ก็เกิดขึ้น

ภาพที่ ๓๓ นิพพิทานุสสนาญาณ

ปริวรรตเป็น โยคาพจร พิจจณาในนิภิตาญาณ
อักษรปัจจุบัน เห็นสังขารหนายนักหนาจุดจดังราชหงส์อัน

ปาสอดาต วันหนึ่งราชหงส์บินไปตก

ในบ้านคนผู้ทำบาป โสโครกเนา

ราชหงส์มีใจหมายจใครพณ จากที่นั้น

อ่านว่า

โยคาพจรพิจจณาใน

นิพพิทาญาณเห็นสังขารหนาย

นักหนาจุดจดังราชหงส์อันอยู่

ในป่าสะอาด วันหนึ่งราชหงส์

บินไปตกในบ้านคน ผู้ทำบาป

โสโครกเนา ราชหงส์มีใจหมาย

จะใคร่พ้นจากที่นั้น

แปลว่า

พระโยคาพจรพิจารณานิพพิทานุสสนาญาณ เห็นสังขารแล้ว
หมายระอาใจนักหนาจุดจดังพญาหงส์บินไปตก ในบ้านคนทำบาป
โสโครกเนาเปื้อย พญาหงส์นั้นต้องการจะพ้นจากที่นั้น ฉะนั้น

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. ภาพพระโยคาพจรพิจารณานิพพิทาญาณ

๒. ราชหงส์

วิเคราะห์คำศัพท์

นิพพิทานุสสนาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องพิจารณา
เห็นสังขารเป็นโทษเป็น อันตราย เปื้อหนายไม่ยินดีในสังขาร
อันแตกทำลายนั้น เป็นญาณลำดับที่ ๕ ในวิปัสสนาญาณ ๘

นิพพิทา แปลว่า ความเบื่อหน่าย เอือมระอา

สรุปความหมาย

พระโยคาวจรนั้น เห็นสังขารทั้งปวงเป็นโทษ ย่อมเบื่อหน่าย
 เอือมระอา ไมยินดี ในสังขารอันแตกอยู่ทั่วไป ในภพ กำเนิด คติ
 วิญญานจิตติและสัตตาวาส เปรียบประดุจ สุวรรณราชหงส์ผู้อภิรมย์
 อยู่ที่เชิงเขาจิตรฤกษ์ ในป่าหิมพานต์ ไมยินดีในบ่อน้ำคร่ำ โสโครก
 ข้างประตูหมู่บ้านคนจันทาล ยินดียิ่งนักแต่ในมหาสระทั้ง ๗ เท่านั้น
 จันใด แม้พระโยคาวจร ราชหงส์นี้ ก็จันนั้นเหมือนกัน ไมยินดี
 ในสังขารอันแตกอยู่ทั่วไป ซึ่งมีโทษ อันตนเห็นชัดแล้ว ย่อมยินดี
 ในอนุปัสสนา ๗ เท่านั้น เพราะยินดีแต่ในภวานานี้เท่านั้น

ภาพที่ ๓๔ มุญจิตุกามยตานุปัสสนาญาณ

ปริวรรตเป็น โยคาวจร พิจจณา

อักษรปัจจุบัน ในมุญจิตุกามยตานุ

ณจโครพ่นจากสังขารดู

จุคังพระจันท์ จโครพ่นจาก

ปากราหู นั้นแล

อ่านว่า โยคาวจรพิจารณาใน

มุญจิตุกามยตานุ

จะโครพ่นจากสังขาร

จุคังพระจันท์ จะโครพ่น

จากปากราหู นั้นแล

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

พระโยคาวจรพิจารณามุญจิตุกามยตานุญาณ ต้องการจะพ้นจากสังขาร จุคังพระจันท์ต้องการ จะพ้นจากปากราหู ฉะนั้น

๑. ภาพบน พระจันท์อยู่ในปากราหู

๒. ภาพล่าง พระโยคาวจรมือซ้ายถือไม้เท้าค้ำยัน มือขวาชี้พิจารณาพระจันท์ ต้องการ พ้นจากปากราหู

มุญจิตุกามยตานุญาณ แปลว่า ญาณพิจารณาเห็นโทษของสังขารแล้วเบื่อหน่าย ต้องการ จะพ้นจากโทษอันตรายนั่น ๆ

มุญจิตุกามยตานุ แปลว่า ความต้องการจะพ้น จะหนีจากโทษ นั้น ๆ

พระโยคาวจร เบื่อหน่าย ระอา ไม่ยินดีอยู่ เพราะเบื่อหน่ายในโทษของสังขารทั้งหลาย จิตของท่านไม่ข้องติดในสังขารทั้งหลายอันแตก อยู่ทั่วไปในภพ กำเนิด คติ วิญญานฐิติ และสัตตาวาสทั้งปวง ใครจะเปลื้องออกไป ใครจะออกไปจากสังขารข้อนี้เปรียบเหมือนอะไร เปรียบเหมือนสัตว์คังค่อไปนี้ คือ

ปลาที่ติดอยู่ในตาข่าย กบอยู่ในปากงู ช้างติดหล่ม พญานาคอยู่ใน ปากครุฑ พระจันท์เข้าปากราหู คนถูกศัตรูล้อมเป็นต้น ย่อมใคร่จะ พ้นไป ใคร่จะออกไปจากที่ ๆ ติดอยู่ นั้น ๆ ฉะนั้นจิตของพระโยคาวจร ก็เป็นจิตใคร่จะเปลื้องออกไป ใคร่จะออกไปจากสังขารทั้งปวง ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น มุญจิตุกามยตานุญาณย่อมเกิดแก่ท่านพระโยคาวจรนั้น ซึ่งท่านจะโครพ่นไปจากสังขารทั้งปวงแล

ภาพที่ ๓๕ อภิสังขารานุปัสสนาญาณ

ปริวรรตเป็น โยคาพจร พิจารณาในอภิสังขาร

อักษรปัจจุบัน ญาณมีอาบาปจไครพ้นจากสงสารปร
คุดจดังบุรุษชายสุมปลาไ้ทงเห่าก็
จับเอาคองนั้นไ้หมั่นจไ้พ้นจากงุนั้นแล

บรรทัดล่าง ขอมุมตฤตฤแล

อ่านว่า โยคาพจรพิจารณาในอภิสังขาร
ญาณบ่มีอาบาป จะไ้พ้น
จากสงสารประคุดดังบุรุษชาย
สุมปลา ไ้ตึงเห่าก็จับเอาคอง
นั้นไ้หมั่นจะไ้พ้นจากงุนั้นแล

บรรทัดล่าง มัชฌิมตฤแล

แปลว่า

รูปภาพมี ๓ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

พระโยคาพจรพิจารณาปฏิสังขารานุปัสสนาญาณพิจารณาเห็น ทางพ้น
จากบาป ต้องการจะพ้นจากสงสาร คุดบุรุษชาย สุมปลาไ้ตึงเห่า
จึงจับคองเห่านั้นไ้หมั่น จะไ้พ้นจากการ ถูกงุนเห่ากัดแล

ภาพซ้ายมือ เป็นภาพพระโยคาพจรนั่งอยู่บนฐานชุกชี

ภาพตรงกลาง ภาพสุมปลาและงูเห่า

ภาพขวามือ ภาพชายมีมือซ้ายจับคองเห่า

ปฏิสังขารานุปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องพิจารณา หาทางพ้น
หาทางเปลื้องออกไป นับเป็นญาณลำดับที่ ๗ ในวิปัสสนาญาณ ๘
ปฏิสังขาร แปลว่า พิจารณาหาหนทาง

อนุปัสสนา แปลว่า พิจารณาเห็นโดยรอบคอบ

พระโยคาพจร ต้องการจะเปลื้องออกไปจากสังขารอันแตก
อยู่ทั่วไป ในภพกำเนิด คติ วิญญาณจุติ และสัตตवास ทั้งปวง อย่างนี้
จึงกำหนดสังขารเหล่านั้นอีก ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ด้วยปฏิสังขาร-
านุปัสสนาญาณ ท่านเห็นว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง โดยเหตุต่างๆ มิโดย
ไม่เป็นสิ่ง มีตลอดเป็นต้น เห็นว่าเป็นทุกข์ โดยเหตุต่าง ๆ มิโดย
ถูกบีบคั้นอยู่เนื่องนิตย์ เป็นต้น และเห็นว่าเป็นอนัตตา โดยเหตุต่าง ๆ
มิโดยเป็นของว่างเปล่า และสูญ เป็นต้น อันสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า

เป็นอันพระโยคาวจรเห็นอยู่อย่างนั้น ได้กำหนดยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว

ถามว่า เพราะเหตุไร พระโยคาวจรนี้จึงกำหนด สังขารทั้งหลายอย่างนั้น

ตอบว่า ที่กำหนดอย่างนั้น ก็เพื่อยังอุบายวิธี ปลดปล่อยออกไปให้สำเร็จ

ต่อไปนี้เป็นอุปมาในอุบายวิธีนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่ง คิดจะจับปลาว่าสุมจับปลา สุมลงไปในน้ำ พอรู้สึว่าสุมถูกปลา จึงหย่อนมือลงทางปากสุม จับถูกงูเห่าที่คอดในได้น้ำเข้าใจว่าจับปลาก็ดีใจ เขาคิดว่า เราได้ปลาตัวใหญ่แล้วยกขึ้นมาดู พอรู้ว่าเป็นงูเห่า ด้วยเห็น ดอกจันทน์ก็กลัวมองเห็นผลร้าย อึดอัดลำบากใจในการจับงูเห่า นั้นไว้ ใครจะปล่อยเสีย เมื่อจะทำอุบายวิธีปล่อย จึงปลดมือที่งูพันตั้งแต่ทางท่อนปลายออกแล้วชูแขนขึ้นแกว่งงูเห่าเหนือ ศีรษะ ๒ - ๓ รอบ ทำให้งูพลียอ่อนกำลังลง แล้วตะเพิดว่า ไปเจ้างูร้าย ว่าแล้วคลายมือเหวี่ยงสลัดมันไป แล้วรีบขึ้นขอบึง แลดูทางขึ้นมา พลังรำพึงกับตัวเองว่าเรารอดปากงูใหญ่มาได้แล้ว ดังนี้

พึงทราบอุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

การที่พระโยคาวจรได้อัฏฐภาพแล้วยินดีแต่แรก เมื่อรู้ความ เปรียบดังเวลาที่บุรุษนั้น จับถูกงูที่คอดแล้วดีใจด้วยสำคัญ ว่าปลา ฉะนั้น

การที่พระโยคาวจรทำการแยกกลุ่มก้อนออกเป็น ส่วนย่อยจนเห็นไตรลักษณ์ในสังขารทั้งหลาย เปรียบดังการที่บุรุษดึงหางออกจากปากสุมแล้วเห็นดอกจันทน์ ฉะนั้น

การที่พระโยคาวจรยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ในสังขารทั้งปวงด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เปรียบดังการทำอุบายวิธีปล่อยปลดปล่อยออกไป

เหมือนอย่างว่า บุรุษนั้นแกว่งงูทำให้งูมันอ่อนพลีย อ่อนกำลังให้มันไม่สามารถ จะกลับมาตกลได้อีกแล้วปล่อยไป อย่างดี ฉะนั้นใดพระโยทวชก็ฉันทนั้น ก็แกว่งสังขารทั้งหลายด้วยยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ทำให้มันอ่อนกำลัง ไม่สามารถจะ เสนอหน้าโดย อาการเที่ยงเป็นสุขงามและเป็นอรรถาได้อีกแล้ว ปลดปล่อย ออกไปอย่างดี ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวไว้ข้างต้นว่า พระโยคาวจร กำหนด สังขารอย่างนั้น เพื่อยังอุบายวิธีแห่งการปลดปล่อย ให้สำเร็จ

ด้วยการพิจารณาเพียงเท่านี้ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เป็นอันเกิดขึ้นแก่ พระโยคาวจร นั้นแล้ว

ภาพที่ ๓๖ สังขารูปเอกาณาน

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจรพิจารณาในสังขารูปเอกาณานบมียินรายดุจดั่งบุรุษชาย
มีเมียชู้จวากุมิตีมิวากุมิตี อดอยู่เป็นมฆตแล

อ่านว่า

โยคาวจร พิจารณาในสังขารูปเอกาณานบมียินรายดุจดั่งบุรุษชาย
มีเมียชู้จะว่ากั่มิตี มิวากั่มิตี อดอยู่เป็นมฆตตะแล

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาสังขารูปเอกาณาน ไม่นิยดีนราย ดุจดั่ง
บุรุษชาย มีเมียคบชู้ผู้ชายจะว่ากั่มิตี จะไม่ว่ากั่มิตี อดทนวางเฉย
เป็นกลางอยู่ ฉะนั้นแล

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

ภาพชาย - หญิง ๒ คู่ คู่ด้านขวามือ ชายคิดว่าหญิงเป็นภรรยา
ที่ดี เขาหลงรัก ภายหลังรู้ว่า เป็นหญิงไม่ดีจึงหย่าขาดจากกัน
คู่ด้านซ้ายมือ ชายเมื่อหย่ากันแล้ว ภายหลังรู้ว่า เป็นหญิง ไม่ดี
มีชู้อีกเขาก็วางเฉย ไม่รู้สึกรักอีกวางเฉยได้

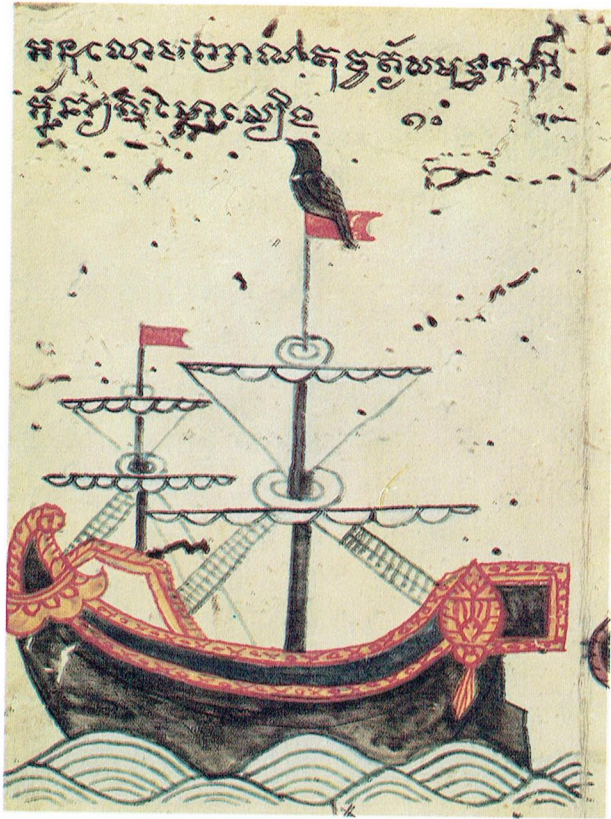
วิเคราะห์คำศัพท์

สังขารูปเอกาณาน แปลว่า ญาณเป็นเครื่องให้เกิดความวางเฉย
ในสังขารทั้งปวง เป็นญาณ ลำดับที่ ๘ ในวิปัสสนาญาณ ๘
สังขารูปเอกา แปลว่า วางเฉยในสังขาร

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร ครั้นเห็นโดยความเป็นของว่างเปล่าอย่างนั้นแล้ว กำหนดสังขาร ยกขึ้นสูง ไตรลักษณ์ ละทิ้งความ กลัวและความ ยินดีเสียได้ เป็นผู้เป็นกลางวางเฉยในสังขาร ไม่ถือเอาว่าเป็น เราและเป็นของเรา คู่บุรุษผู้มีภรรยาอันหย่าขาดจากกันแล้ว ฉะนั้น ต่างว่าภรรยาของบุรุษผู้หนึ่ง เป็นหญิงนำปรารถนา นำใคร นำพอใจ บุรุษนั้นมีอาจ พลัดพรากจากเธอแม่สักครู่เดียว เขาหวงแหนเธอมาก บังเอิญเขาเห็น หญิงผู้ที่เขาหวงแหนนั้น ขึ้นก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี พุดอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี กับ ชายอื่นเข้า ก็จะขัดเคืองน้อยใจ รู้สึกเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ต่อมา บุรุษนั้น เห็นความชั่วร้ายของหญิงนั้นแล้ว ก็คิดจะปลดเปลื้องไป จึงหย่าหญิงนั้นเสีย ไม่ถือว่าหญิงนั้นว่าเป็นของตนตั้งแต่ นั้นไป แม้จะได้เห็นหญิงนั้น ทำกริยาอย่างใดอย่างหนึ่งกับชาย คนใดคนหนึ่ง ก็ไม่ขัดเคือง ไม่เสียใจ จะเป็นคนเป็นกลาง วางเฉยได้เป็นแท้ จันใด

พระโยคาวจร ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ใครจะพ้นไปเสียจาก สังขารทั้งปวงจึงกำหนด สังขารทั้งหลายด้วยปฏิสังขานุปัสสนา แล้ว ไม่ยึดถือสังขารเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ละความกลัว และความยินดีเสียได้ก็จะเป็นผู้เป็น กลางวางเฉยในสังขาร ทั้งปวงเสียได้ เมื่อเธอรู้อย่างนั้นเห็นอย่างนั้น จิตย่อมถอย ย่อมหด ย่อมกลับ ไม่ติดอยู่ในภพ ๓ กามะ ๔ กามิ ๕ วิญญาณจิตติ ๖ สัตตาวาส ๗ อูเบกขา คือความวางเฉย ในสังขารทั้งหลาย ย่อมตั้งมั่น เปรียบอุปมา ดังหยาดน้ำอันตกไปในใบบัว ไม่ติด อยู่บนใบบัว จันใดก็ จันนั้น สังขารเปกขาญาณ ย่อมเกิดขึ้น แก่พระโยคาวจร นั้นด้วยประการฉะนี้ ฉะนั้น

ภาพที่ ๓๗ อนุโลมญาณ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อนุโลมญาณดุจดั่งสมุททากี

อันนายสมุททากี

อ่านว่า

อนุโลมญาณดุจดั่งสมุททากี

อันนายสำเภาลี้ง

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาสังขารอนุโลมิกญาณเป็นญาณพร้อมที่จะพา
คนข้าม วัฏสงสารสู่ฝั่งพระนิพพาน ดุจดั่งสมุททากีที่นาย
สำเภาลี้ง

(นกตัวนี้จับอยู่บนยอดเสากระโดงเรือนายสำเภาลี้งไว้ประจำเรือ
เพื่อหาทิศทาง เมื่อเรือ หลงทางในมหาสมุทร ท่านเปรียบ
เหมือนสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นหลักธรรมข้อแรกในมรรคมีองค์ ๘)

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

๑. ภาพเรือสำเภากำลังแล่นข้ามฝั่งมหาสมุทร

๒. ภาพทากของพวกสมุททากี

วิเคราะห์คำศัพท์

อนุโลมญาณ แปลว่า ญาณอันอนุโลมแก่ธรรมทั้งหลาย ทั้งส่วน
เบื้องต้น และ ส่วนเบื้องปลาย ขยายความว่า ญาณนี้อนุโลมแก่
วิปัสสนาญาณ ๘ เบื้องต้น เพราะมีกิจพิจารณากำหนด ไตรลักษณ์
เหมือนวิปัสสนาท่งปวง และอนุโลมแก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗

สรุปความหมาย

ในเมืองปลายได้ด้วยการปฏิบัติ อนุโลมญาณนี้ เป็นญาณลำดับที่ ๕ ของวิปัสสนาญาณ ๘

อนุโลมญาณนี้ อนุโลมแก่วิปัสสนาญาณ ๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ดังกล่าว ท่านอุปมาเปรียบดั่งนกกาของพวกสมุทฺธพาลนิช อนุกุลแก่กัน และกัน ได้ยินว่า พวกพ่อค้าสมุทฺธพาลนิช เมื่อขึ้นเรือ ยื่อนำเอา นกกาบอกทิศไปด้วย เมื่อใดเรือถูกพายุซัดแล่นไปผิดถิ่น ผังไม่ปรากฏ เมื่อนั้น พวกเขาก็ปล่อยนกกาบอกทิศ กำนันจับที่เสากระโดง บินไล่ขึ้นสู่อากาศ บินสำรวจไปทางทิศใหญ่ทิศน้อยทุกทิศ ถ้าเห็นผังทางทิศใด ก็บินมุ่งหน้าไปทางทิศนั้น ถ้าไม่เห็นผัง ก็บินกลับมาเกาะเสากระโดงเรื่อยไป นกกาของพวกสมุทฺธพาลนิชนี้ อนุเคราะห์ บินบอกทางนี้เอง ชื่อว่าอนุโลมอนุกุล แก่พวก สมุทฺธพาลนิชนั้น

อีกอุปมาหนึ่ง การอนุโลมแก่วิปัสสนาญาณ ๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ของญาณนี้ อุปมาเหมือนพระราชา ผู้ทรงธรรม ประทับนั่งเป็น ประธาน ณ ศาลสถิตยุดิธรรม พระองค์ได้ทรงฟังคำวินิจฉัยบรรดคดีของคณะลูกขุนทั้ง ๘ ทรงละเสียซึ่งความลำเอียง ทรงวางพระองค์เป็นกลาง ทรงพระราชทานพระราชานุมัติไปว่า จงเป็นอย่างวินิจฉัยเถิด ก็ได้ชื่อว่าทรงอนุโลมแก่วินิจฉัยของคณะลูกขุนทั้งหลาย และแก่โบราณราชธรรม ฉันทิ์ ข้ออุปมัย ก็พึงทราบฉันทิ์

สรุปเทียบเคียงอนุโลมญาณ เปรียบเหมือนพระราชาญาณ ๘ ข้างต้น มีอุทฺทพพยานุปัสสนาญาณ เป็นต้น เปรียบเหมือนลูกขุนทั้ง ๘

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เปรียบเหมือนโบราณราชธรรม

ในอุปมานั้น พระราชาทรงรับสั่งว่า จงเป็นอย่างที่วินิจฉัยเถิด ชื่อว่า ทรงอนุโลม แก่คำวินิจฉัยของคณะลูกขุน ทั้ง ๘ และแก่ราชธรรมด้วย ฉันทิ์ อนุโลมญาณนี้ ก็ฉันทิ์นั้น เมื่อปรารภสังขารทั้งหลาย โดยทาง ไตรลักษณ์มีอนิจจะลักษณะ เป็นต้น เกิดขึ้น ก็ชื่อว่าอนุโลมแก่วินิจฉัยทั้ง ๘ เพราะมีกิจเหมือนกับญาณทั้ง ๘ และแก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ด้วย

เพราะเหตุฉันทิ์ ญาณนี้ จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่าสัจจานโลมิกญาณ เพราะอนุโลม แก่บรรคสังคด้วย

ภาพเรือสำเภา สำหรับข้ามทะเลหลวง ตามความหมายทางธรรมะ คือ หมายถึงข้ามจากฝั่งนี้ซึ่ง ได้แก่ วัฏสงสารที่ไม่มีเบื้องต้นและที่สุดไปสู่ฝั่งโน้น ได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งเป็นฝั่งที่เป็นแดนเกษม ไม่มีทุกข์มีแต่ความสงบสุขชั่ววันรันดร์

ภาพที่ ๓๘

มหาสูตร ๔

ปริวรรตเป็น

อันนิมิตมหาสูตรทั้งสี่แล

อักษรปัจจุบัน

ปฐวี อาโป เตโช วาโย

อ่านว่า

อันนิมิตมหาสูตรทั้ง ๔ แล

แปลว่า

ปฐวี อาโป เตโช วาโย

อันนี้ มหาสูตรทั้ง ๔ คือ

ปฐวี = ดิน

อาโป = น้ำ

เตโช = ไฟ

วาโย = ลม

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำอ่าน

๑. ภาพงู ๔ ตัว รััดกันไปมาเป็นลูกโซ่

๒. ตัวอักษรขอมได้งู ๔ ตัว

มหาสูตร คือรูปปรากฏใหญ่ ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ธาตุดิน เป็นของแข็ง เป็นธาตุที่รองรับจึงเรียกว่าปฐวีธาตุคือ ธาตุดิน

ธาตุน้ำ มีอรรถว่า เอนอาบ ซึมซาบ เป็นของเหลว จึงเรียกว่า อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ

ธาตุไฟ มีอรรถว่าแผดเผาให้ร้อน ให้อุ่น ทำให้อยอาหาร ทำให้แก่ชราจึงเรียกว่าเตโชธาตุคือ ธาตุไฟ

ธาตุลม มีอรรถว่า กระพือ พัด ทำให้ลมหายใจเข้าออก ลมข่านไปตามอง คายพพ ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมพัดขึ้นเบื้องสูง เรียกว่า วาโยธาตุ คือ ธาตุลม

สรุปความหมาย

ธาตุทั้ง ๔ นี้ อุปมาด้วยอุปาทาน ๔ คือ

๑. กามุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในกามเรียกกามุปาทาน
๒. ทิฏฐุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในทิฐิ
๓. สิลัพพคูปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในศีลและพรต
๔. อัตตวาทุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน

ผู้หลงผิดยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ๔ ย่อมเป็นเหมือน
 ยินยอมให้ทั้ง ๔ รััดตน จะเอาตัวไม่รอด ผู้มีปัญญาพึงพิจารณา
 ให้ดี จึงจะเอาตัวรอด

ภาพที่ ๓๕ พระอรหันต์ชีณาสพ

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพมี ๓ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

เป็นชีณาสพ พนจากคณหา ๗ คณหา คือ นักโทษ รูปนุช

เวทนานุช สลัญญานุช สขารกษนุช วิญญานกษนุช

เป็นชีณาสพ พนจากคณหา ๗ คณหา คือ นักโทษรูปนุช

เวทนานุช สลัญญานุช สขารกษนุช วิญญานกษนุช

เป็นพระชีณาสพ พนจากคณหา คณหาคือนักโทษ

รูปนุช เวทนานุช สลัญญานุช สขารกษนุช วิญญานกษนุช

มีรูปคน ๕ คน คือ คนขวามือสุด เป็นพระโยคาวจรชีณาสพ

ยืนแบกตาลปัตร คนกลางเป็นรูปนางสาวน้อย ๑ คน

คนที่ ๑, ๔, ๕ ซ้ายมือ เป็นคนร้ายมีอาวุธทั้ง ๓ คน

พระชีณาสพเป็นพระอรหันต์ สันนิทสสันนิทสสันนิทสสันนิทส

เบญจกษนุช คือกษนุช ๕ ได้แก่รูปนุช เวทนานุช สลัญญานุช

สขารกษนุช และวิญญานกษนุช

คณหา ๑ คือ

- กามคณหา ความทะยานอยากในกาม

- ภวคณหา ความทะยานอยากในภพ

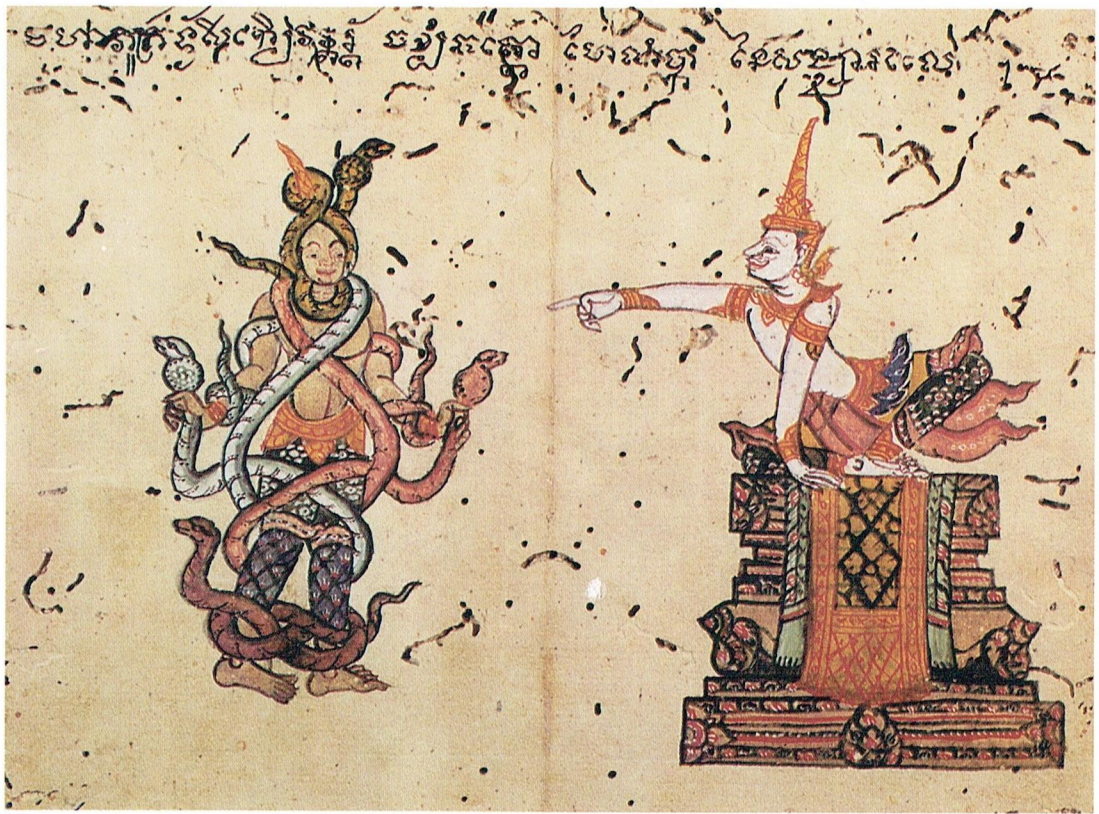
- วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ, ความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตน จากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร ท่านได้บรรลุพระอรหัต จัดเป็นพระอรหันต์ สิ้นกิเลสตัณหาได้แล้ว โดยไม่มีเชื้อใยในกิเลสตัณหาเหล่านั้นๆ

หญิงสาว ประเจิญกับกิเลสตัณหา ย่อมอ่อนแอ ไม่มีที่พึ่ง ถูกคนร้าย ๓ คนข่มเหง เปรียบดังตัณหา ๓ ไล่ติดตาม ย่อมช่วยตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งพระธรรมคือพระโยคาวจร เมื่อพึ่งพระธรรม ย่อมพ้นจากเงื้อมมือโจรทั้ง ๕ คือ เบญจขันธ์ ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ใน ๕ ขันธ์นี้ รูปขันธ์ จัดเป็นรูป ส่วนเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ จัดเป็นเจตสิกคือประกอบกับจิต ส่วนวิญญาณขันธ์ จัดเป็นจิต

พระโยคาวจร พิจารณาตัณหาว่าเป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และขันธ์ ๕ ว่าเป็นภาระที่ต้องแบก พิจารณาโดย อุบายแยกคาย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ใช้พระขรรค์คือปัญญา เข้าตัดเข้าเฉือน ไม่ยินดียินร้ายในกิเลสเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า พระนิมิต

ภาพที่ ๔๐ มหาภูตรูป ๔ (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

อ่านว่า

แปลว่า

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

มหาภูตรทั้งสี่เกี่ยววัด จวบจโตด ไหล่ปาก ในสงสารแล

มหาภูตทั้ง ๔ เกี่ยววัด จะขบ จะตอด ไหล่ปากในสงสารแล

มหาภูตรูปทั้ง ๔ เกี่ยววัด จะขบ จะตอด ไหล่ปากในวิภูสงสารแล

๑. ภาพด้านขวามือ คนถูกงู ๔ ตัววัด

๒. ภาพซ้ายมือ พระโยคาวจรนั่งขึ้นอย่างรำเรงบนฐานชุกชี

มหาภูต ๔ หรือ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ธาตุ ๔ คือ

๑. ปฐวีธาตุ สภาวะที่แผ่ไปหรือรองรับอาศัยแห่งสหชาตรูป

เรียกเป็น สามัญว่าธาตุแน่นแข็ง หรือธาตุดิน

๒. อาโปธาตุ สภาวะเอิบอาบหรือซึมซาบ เรียกเป็นสามัญว่าธาตุน้ำ หรือธาตุเหลว

๓. เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกเป็นสามัญว่าธาตุไฟ

๔. วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้สั่นไหวและค้ำจุน เรียกเป็นสามัญว่าธาตุลม

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร พิจารณากำหนดธาตุ ๔ ด้วยสติสัมปชัญญะ มองเห็น ความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายในกายว่า กายนี้เป็นสักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาไม่ให้ยึดมั่น ถือมั่นในกาย การพิจารณาดังนี้ เรียกว่า ธาตุกรรมฐาน ถ้ายังยึดมั่น ถือมั่น ในอุปาทานคือธาตุ ๔ อยู่ ก็จะถูกงู ซึ่งอุปมาอุปาทาน ในธาตุ ๔ เกี่ยวพันรัดแน่นดังภาพ ฉะนั้น ต้องละความยึดมั่นถือมั่น ไม่เกาะติดในกิเลสตัณหานั้นๆ ตัดกิเลสตัณหานั้นๆ ด้วยพระขรรค์ คือปัญญา ก็จะเป็นไท เป็นอิสระได้ในที่สุด

ภาพที่ ๔๑ วิโมกข์ ๓

ปริวรรตเป็น อปฺปนิหิตวิโมกฺข อนิมิตฺตํ
 อักษรปัจจุบัน โมกฺขสุญญตวิโมกฺขอันนินิ
 พุพานปรการ
 อ่านว่า อปฺปนิหิตวิโมกข์
 อนิมิตต วิโมกข์
 สุญญตวิโมกข์อันนินิ
 นิพพานปรการ
 แปลว่า อันนินิวิโมกข์ ๓ คือ
 อปฺปนิหิตวิโมกข์
 อนิมิตตวิโมกข์
 สุญญตวิโมกข์
 จัดเป็นนิพพาน
 อีกชื่อหนึ่ง

รูปภาพ
 วิเคราะห์คำศัพท์

รูปกำแพงแห่งพระนิพพาน
 วิโมกข์ แปลว่า ความหลุดพ้นมี ๓ อย่างคือ
 ๑. สุญญตวิโมกข์ หลุดพ้นโดยว่างเปล่า ไม่มีความยึดมั่น
 ๒. อนิมิตตวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต
 ๓. อปฺปนิหิตวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา

สรุปความหมาย

วิโมกข์ ๓ หมายถึงเอาริยมรรค ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตร กล่าวว่าไว้ว่าภิกษุมนสิการไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นผู้มากไปด้วย อธิโมกข์ ย่อมได้ซึ่งอนิมิตตวิโมกข์ ภิกษุมนสิการไปโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากไปด้วยปัสสัทธิ ย่อมได้ซึ่ง อปฺปนิหิตวิโมกข์ ภิกษุมนสิการไป โดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากไปด้วยเวท (ความรู้) ย่อมได้ซึ่ง สุญญตวิโมกข์ ดังนี้

อริยมรรคอันทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ เป็นไป โดยอาการหา
นิมิตมิได้ ชื่ออนิมิตวิโมกข์

อริยมรรคอันทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ เป็นไป โดยอาการ
หาปณฺธิ (ความปรารถนา) มิได้ ชื่อว่าอัปณฺหิตวิโมกข์

อริยมรรคอันทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ เป็นไป โดยอาการ
ว่างเปล่า ชื่อสุญญตวิโมกข์

ภาพที่ ๔๒ โคตรภูญาณ

ปวิรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจร พิจจณาในโคตรภูญาณ
ณ นวเอนิพพานเป็นอารมณ์...
โคตรเสียแดงเขาไปสู่อริ...
ตรกปลงในจิตตาริยสัจ สมุทยส
จุนิโรธสัจ มัคคิสัจแด
ล้ำคั่นแก มัคคญาณแด

อ่านว่า

โยคาวจร พิจจณาในโคตรภูญาณ นวเอนิพพานเป็นอารมณ์
ถึบปลุ โคตรเสียจะเข้าสู่อริยโคตร ก็ปลงในจิตตาริยสัจ สมุทยสัจ
นิโรธสัจ มรรคสัจ และล้ำคั่นแกมรรคญาณแด

แปลว่า

พระโยคาวจรพิจารณาโคตรภูญาณนวเอนิพพานเป็น
อารมณ์ ข้ามโคตรปลุชนก้าวสู่โคตรพระอริยะพิจารณาอริยสัจ ๔
มุ่งสู่มรรคญาณแด

รูปภาพ

พระโยคาวจรนั่งพนมมือ

วิเคราะห์คำศัพท์

- คำว่า โคตรภูญาณ แยกได้ ๓ ศัพท์ คือ

๑. โคตร = โคตร, เหล่ากอ, วงศ์ตระกูล

๑.๑ โคตรปลุชน – โคตรแห่งชนผู้หนาแน่นด้วยกิเลส

๑.๒ โคตรอริยะ – โคตรแห่งพระอริยะ คือพระผู้ประเสริฐ

๒. ญ = ครอบงำ, ย่ำยี, ถีบ, ก้าวล่วง

๓. ญาณ = ความรู้, ปัญญา

รวมเรียกว่าโคตรญาณ แปลว่า ญาณที่ครอบงำหรือก้าวล่วง
ซึ่งโคตรปุถุน ก้าวขึ้นสู่โคตรพระอรียะ

- คำว่า จตุรารียสัง แปลว่า อรียสัง ๔ ได้แก่

ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
นิโรธ ความดับทุกข์มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

สรุปความหมาย

โคตรญาณ ทำพระนิพพานอันไม่มีนิมิต ไม่มีสังขารเป็น นิโรธ
ให้เป็นอารมณ์ ในขณะที่เดียวกันก็ก้าวล่วงเสีย ซึ่งโคตรปุถุน
ชื่อปุถุน และภูมิปุถุน ก้าวขึ้นสู่โคตรอรีย ชื่ออรียะ และภูมิอรียะ
เป็น ปฐมอาวัชชนะกล่าวคือความนึกหวังครั้งแรกปฐมอาโภก
กล่าวคือ ความคำนึงครั้งแรก ปฐมสมันนาหารกล่าว คือความ
ประมวล ครั้งแรก ในอารมณ์ นิพพาน ยังปัจจัยแห่ง มรรคให้สำเร็จ
เป็นญาณถึงความเพียวยอด เป็นญาณเป็นศีระะ แห่งวิปัสสนา
ไม่เวียนกลับมาอีกเพราะเกิดขึ้นครั้งเดียว ย่อมเกิดขึ้น

ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า ความรู้
ในอันหมุนกลับ คือ ออกจากสิ่งภายนอกคือสังขาร ได้ชื่อว่า
โคตรญาณ คือเป็นอย่างไร

ตอบว่า เป็นอย่างนี้คือ

ความรู้ใด ครอบงำเสียได้ซึ่งอุปาทะ

ความรู้้นั้นชื่อ โคตรญาณ

ความรู้ใด ครอบงำเสียได้ซึ่งปวัตตะนะ

ความรู้้นั้นชื่อ โคตรญาณ

ความรู้ใด ครอบงำเสียได้ซึ่งอุปายาส

ความรู้้นั้นชื่อ โคตรญาณ

ความรู้ใด เล่นไปสุ่ธรรมอันไม่มีปวัตตะนะ

ความรู้้นั้นชื่อ โคตรญาณ

ความรู้ใด เล่นไปสุ่ธรรมอันไม่มีอุปายาส

ความรู้้นั้นชื่อ โคตรญาณ ดังนี้

พระโยคาวจร ครั้นปฏิบัติอนุโลมญาณมาแล้ว มาปฏิบัติ
โคตรญาณ มองเห็นความพ้นทุกข์ ปราศจากทุกข์ว่าอยู่แค่
เอื้อมแล้ว ยังเหลือแต่จะได้ดื่ม จะได้ลิ้มรสเท่านั้น จึงอุปมาภาพ
พระโยคาวจรนั่งพนมมือ ห่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์
เนื่องจากสามารถ ห่วงเอา พระนิพพาน กล่าวคือความไม่มีทุกข์
เป็นอารมณ์ได้ เหมือนกับว่า อยู่จอหน้า เหมือนกับว่าเห็นด้วยตา
หรือรู้สึกเหมือนกับอยู่ในกำมือ ฉะนั้น

ภาพที่ ๔๓ พระอรหันต์ (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจรพิจารณาถึงแกอรห
ตุด เสยทิฏฐิ วิจิกิจฉา โทส โมห เม
ณุน อุทธัจจ ปัญญาบริบูรณ์
ธิปริบูรณ์

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาถึงแกอรหัต
เสยทิฏฐิ วิจิกิจฉา โทส โมห
เมณุน อุทธัจจ ปัญญาบริบูรณ์
ศีลสมาธิบริบูรณ์แล

แปลว่า

พระโยคาวจรได้บำเพ็ญเพียรแล้ว ได้บรรลุพระอรหันต์ เป็น
พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้ดังนี้

ละสักกายทิฐิ = ละความเห็นว่าเป็นตัวตน
ละวิจิกิจฉา = ละความสงสัยได้
ละโทสะ ละโมหะ = ละความโกรธ ละความหลง
ละเมณุนสังโยค = ละคลุกคลีด้วยเมณุน
ละอุทธัจจะ = ละความฟุ้งซ่านได้
มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์

รูปภาพ

พระโยคาวจรนั่งขัดสมาธิ มือทั้ง ๒ วางบนตัก มือขวาทับมือซ้าย

วิเคราะห์คำศัพท์

คำว่า อรหัต หมายถึง อรหัตผล แปลว่าผลคือความเป็นพระอรหันต์ หรือผลอัน พระอรหันต์พึงเสวย

คำว่า อรหันต์ แปลว่า

พระผู้ห่างไกลจากกิเลส

พระผู้กำจัดข้าศึกได้

พระผู้ทำลายสังสารจักร

พระผู้ควรแก่ปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น

พระอรหันต์ มี ๔ ประเภทก็มี มี ๕ ประเภทก็มี มี ๖๐ ประเภทก็มี

พระอรหันต์ ๔ ประเภท คือ

๑. สุกขวิปัสสกะ เจริญวิปัสสนาล้วน

๒. เติวิชชะ ได้วิชา ๓

๓. นพภิกขุญะ ได้อภิกขุญา ๖

๔. ปฏิสัมภิทัปปัตตะ บรรลุปฏิสัมภิทา

พระอรหันต์ ๕ ประเภท คือ

๑. ปัญญาวิมุต หลุดพ้นด้วยปัญญา

๒. อุภโตภาควิมุต หลุดพ้นทั้ง ๒ คือ ทั้งเจโตวิมุต กับปัญญาวิมุต

๓. เติวิชชะ ได้วิชา ๓

๔. นพภิกขุญะ ได้อภิกขุญา ๖

๕. ปฏิสัมภิทัปปัตตะ บรรลุปฏิสัมภิทา

พระอรหันต์ ๖๐ ประเภท ได้แก่

พระอรหันต์ ๕ แต่ละประเภท จำแนกโดยวิโมกข์ ๑ รวมเป็น ๑๕ จำแนกออกไปอีก โดยปฏิปทา ๔ จึงรวมเป็น ๖๐ ประเภท

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร บำเพ็ญเพียรพิจารณาสังขารโดยลำดับตั้งแต่ อุทัยพพานุปัสสนาญาณ จนถึงอนุโลมญาณ หรือที่เรียก ว่าสังขานูโลมิกญาณ ครบวิปัสสนาญาณ ๘ ก้าวเข้าสู่โคตรภูญาณ มองเห็นพระนิพพานว่าอยู่ใกล้แค่เอื้อม มือหยิบได้จน บรรลุโสดาปัตติผล จนกระทั่งอรหัตผลเป็นที่สุด

อรหัตผลนี้ ผู้ได้บรรลุจะได้นามว่า พระอรหันต์ ละสังโยชนคือ ธรรมเป็นเครื่องข้อง ธรรมเป็นเครื่องผูกมัดได้ คือละ

๑. สักกายทิฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็น รูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น

๒. วิจิจจนา ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ

๓. โทสะ ความประทุษร้าย

๔. โมหะ ความหลงมัวเมา

๕. เมถุนสังโยค ความคลุกคลีด้วยอำนาจเมถุน

๖. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

นอกจากนี้แล้ว ท่านก็มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ ครอบไตรสิกขา บริสุทธิบริบูรณ์ ทุกประการแล้ว

ภาพที่ ๔๔ พระอนาคามี (อีกภาพหนึ่ง)

ปริวรรตเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาพจร พิจจณา ถึงแก่นาคา
เสยทิฏฐิ วิจิกจนา โทส โมหเมดู
นถึงสมาธิบริบูรณ์เป็นอันหมั่นบ
มิไทไผมาแล

อ่านว่า

โยคาพจรพิจารณาถึงแก่นาคา
เสยทิฏฐิ วิจิกจนา โทส โมห
เมดู นถึงสมาธิบริบูรณ์
เป็นอันหมั่น บมิได้ไผมาแล

แปลว่า

พระโยคาพจร ได้พิจารณานำเพ็ญเพียรแล้ว
บรรลุอนาคามีผล เป็นพระอนาคามีละสังโยชน์ได้ ดังนี้
ละสักกายทิฐิ = ละความเห็นว่าตัวตน
ละวิจิกจนา = ละความสงสัยได้
ละโทสะ ละโมหะ = ละความโกรธ ละความหลง
ละเมดูณสังโยค = ละคลุกคลีด้วยเมดูณ
มีสมาธิบริบูรณ์ ใจมั่นคง

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

๑. พระโยคาวจรนั่งสมาธิ มือทั้ง ๒ วางหงายบนตัก

๒. มือขวาทับมือซ้าย

คำว่า วิปัสสนาญาณ ในที่นี้ หมายถึงวิปัสสนาญาณ ๘ เริ่มตั้งแต่
อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ จนถึงสังขารโลมิกญาณ สุดท้าย

ถึงแก่สกทาคา หมายถึง บรรลุสกทาคามีผลเป็น พระสกทาคามี

คำว่า สกทาคามี เป็นชื่อของพระอริยบุคคล ๑ ใน ๘
พระอริยบุคคล

ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา แยกไว้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ผู้บรรลุผลในกามภพ

๒. ผู้บรรลุผลในรูปภพ

๓. ผู้บรรลุผลในอรุภพ

ส่วนในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา ท่านจำแนกพระสกทาคามีนี้ไว้ ๕
ประเภท คือ

๑. ผู้บรรลุในโลกนี้แล้วปรินิพพานในโลกนี้เอง

๒. ผู้บรรลุในโลกนี้แล้วปรินิพพานในเทวโลก

๓. ผู้บรรลุในเทวโลกแล้วเกิดในโลกนี้ จึงปรินิพพาน

พระสกทาคามีที่กล่าวถึงในที่นี้ หมายถึงพระสกทาคามี
ประเภทที่ ๕

สรุปความหมาย

พระโยคาวจร พิจารณาในวิปัสสนาญาณ ๘ มีอุทยัพพยาน
ปัสสนาญาณ เป็นต้น จนถึงสังขารโลมิกญาณเป็นที่สุด
บรรลุสกทาคามีผล เป็นพระอริยบุคคลชื่อสกทาคามี แปลว่า
มาเกิดชาตินี้ เพียงหนเดียว ก็ปรินิพพาน ท่านละกรรมเป็น
เครื่องผูกมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ที่เรียกว่า สังโยชน์ ดังนี้

๑. ละสักกายทิฐิ คือละความเห็นผิดว่ามีตัวตน

๒. ละวิกิจจณานิรวรณ คือละความเคลือบแคลงสงสัยได้

๓. ละกามราคะ คือละความติดใจในกามคุณ ทำให้เบาบางได้

๔. ละโทสะ คือละความโกรธได้ ไม่โกรธ ผู้มีศีลบริสุทธิ์
บริบูรณ์ในโลกนี้แล้ว

ภาพที่ ๔๕ พระอริยมุคคณบรรลุโสดาปัตติมรรค

ปรีวรตเป็น โยคาพจร พิจจณาถึงแกโสดา

อักษรปัจจุบัน มกุคณญาณเสียมิจฉาทิฏฐิแลวิจิกิ

ฉาพิจจณาด้วยพระจตุราริยสัจคือ

ทุกข์สัจ สมุททยสัจ นิโรธ

จจ มกุคสัจ

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาถึง

แกโสดามักคณญาณ

เสียมิจฉาทิฐิแล

วิจิกิฉาพิจารณาด้วย

พระจตุราริยสัจ คือ

ทุกข์สัจ สมุททยสัจ

นิโรธสัจ มักคสัจห

แปลว่า

พระโยคาวจรบำเพ็ญเพียรแล้วบรรลุ โสดาปัตติมรรค และ
สังโยชนได้ ดังนี้

ละมิจฉาทิฐิ = ละความเห็นผิดได้

ละวิจิกิฉา = ละความสงสัยได้

พิจารณาในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๑. พระโยคาวรนั่งขัดสมาธิ

๒. มือทั้ง ๒ วางบนตัก มือขวาหงายซ้อนทับมือซ้าย

๑. คำว่า โสดาปัตติมรรคคือมรรคของท่านผู้บรรลุกระแสเห็นธรรม

๒. คำว่า กระแสเห็นธรรม คือเห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีความดับเป็นธรรมดา

๓. คำว่า จตุราริยสัจจะ คือ อริยสัจ ๔

ท่านพระโยคาวจร บำเพ็ญเพียรบรรลุโสดาปัตติมรรคแล้วเพื่อ
บรรลुธรรมสูงขึ้นไป พึงบำเพ็ญเพียรให้อิ่งขึ้น จนในที่สุดได้บรรลุ
โสดาปัตติมรรค ซึ่งท่านละสังโยชนธรรมเป็นเครื่องผูกมัดได้ คือ

๑. ละมิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดได้

๒. ละวิจิกิฉา คือ ความเคลือบแคลงสงสัยได้

รูปภาพ มี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

สรุปความหมาย

นอกจากนี้ พระโยคาวจรได้พิจารณาในอริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
๒. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
๓. นิโรธ ความดับทุกข์
๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ภาพที่ ๔๖ พระสกทาคามี (อีกภาพหนึ่ง)

ปรีวรรคเป็นอักษรปัจจุบัน

โยคาวจร พิจจณาวิปัสสนา
ญาณถึงแก่สกทาคา เสียทิ
ภูติวิจิกิจจา แลกามมโทส ไห
เบบางสืลลปรีสุทธชิบริบูรณ์ใน
โลกย นี้แล

อ่านว่า

โยคาวจรพิจารณาวิปัสสนา
ญาณ ถึงแก่สกทาคา เสียทิภูติ
วิจิกิจจา แลกาม (ราคะ) และโทสะให้
เบบาง สืลลปรีสุทธชิบริบูรณ์ใน
โลกนี้แล

แปลว่า

พระโยคาวจรบำเพ็ญเพียรแล้วบรรลุสกทาคามีผลเป็น
พระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้ดังนี้

ละสักกายทิฐิ	= ละความเห็นของตนได้
ละวิจิกิจจา	= ละความสงสัยได้
การมราคะและโทสะ	= ละความยินดีในกามและโทสะ

รูปภาพมี ๒ อย่างคือ

วิเคราะห์คำศัพท์

๑. พระโยทวารนังขัตตสมาธิ

๒. มือทั้ง ๒ วางบนตัก มือขวาหงายซ้อนทับมือซ้าย

คำว่าอนาคามีเป็นชื่อพระโยทวารได้บรรลุนาคามีผลเป็น ๑ ในพระอริยบุคคล ๘ จำพวก

ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ของพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต ป.ร. ๕) หน้า ๔๕ ว่า

อนาคามี คือ ท่านผู้บรรลุนาคามีผล, ท่านผู้ไม่เวียนกลับ มาอีก มี ๕ ประเภท คือ

๑. อันตรปรินิพพายี - คือท่านผู้ปรินิพพานในระหว่างเกิด ในภพชั้นสุทธาวาส ภพใดภพหนึ่ง อายุยังไม่ถึงถึงก็ปรินิพพาน

๒. อุพหัจจปรินิพพายี - คือท่านผู้จนจะถึง คืออายุพ้นถึงแล้ว จนสิ้นอายุปรินิพพาน

๓. อสังขารปรินิพพายี - คือท่านผู้ปรินิพพานโดยไม่ใช้แรงจูง คือปรินิพพานโดยง่าย

๔. สสังขารปรินิพพายี - คือท่านผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงจูง คือ ใช้ความเพียรมาก

๕. อุทฺธังโสโต อกนิฏฐคามิ - คือท่านผู้ที่มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือ เกิดในชั้นสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วเลื่อนต่อไปจน ถึงชั้นอกนิฏฐภพแล้วจึงปรินิพพาน

สรุปความหมาย

พระอนาคามี หลังจากท่านบำเพ็ญเพียรแล้ว ได้บรรลุธรรมมาตามลำดับ นิพพานแล้ว ท่านจะไม่กลับมาสู่โลกนี้อีกเลย

พระอนาคามีนี้ ละสังโยชน์คือธรรมเป็นเครื่องผูกมัดและธรรมเป็นเครื่องข้องได้ ดังนี้

๑. ละสักกายทิฐิ คือ ความเห็นเป็นตัวตน

๒. ละวิจิกิจฉานิรวรณ คือ ละความสงสัยได้

๓. ละความโกรธ คือ ละความหลงได้

๔. ละเมถุนสังโยค คือ ละความคลุกคลีในเมถุนได้

นอกจากนี้แล้ว ท่านมีจิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม

ทั้ง ๘

บทสรุปสมุทภาพปัญญาธรรม

สมุทภาพปัญญาธรรมเหล่านี้ อิงธรรมะทั้งเล่มสมุดไทย เริ่มต้นคนเกิดมาในโลกนี้ด้วยธาตุอะไรบ้าง เป็นรูปธาตุ อรูปธาตุ นิโรธธาตุ อากาเสธาตุ เกิดกิเลสตัณหา เกิดเจตสิก คือธรรมะที่เข้ากับจิตอันได้แก่ เกิดความโลภ เกิดความโกรธ เกิดความหลง ยึดมั่นถือมั่นในความอยากคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เช่น ช้างกินน้ำ ๓ สระ จัดเป็นกิเลสตัณหา ก็เปรียบอุปมาตัณหา ๓ ดังกล่าว เป็นลักษณะของคนเห็นผิด คือ คนมีจิตาทิฐิ เป็นคนเกลียดธรรมะ ย่อมเป็นคนเสื่อม ไม่มีความเจริญ

สมุทภาพปัญญาธรรมภาคหลัง เป็นภาพที่เกี่ยวกับคนเข้าใจธรรมะถูกต้องเป็นพวกสัมมาทิฐิ รับเอาธรรมะไปปฏิบัติตามสมควรแก่สภาวะของตน ผลที่สุดก็มีความสุข ในภาพต่างๆ จะมุ่งไปที่พระนักบวชซึ่งเป็นเพศสูงสุดเพื่อให้คนเข้าใจหาธรรมะเป็นสำคัญ นั่นเอง

ภาพตอนกลางๆ จะแสดงภาพอสุภกรรมฐาน ให้พิจารณาสังขารของชีวิต ยึดเอาซากศพ เป็นที่เปรียบเทียบให้เกิดปัญญา ความรอบรู้รอบคอบแบบยล ให้เห็นจริงของร่างกาย ให้บุคคลพิจารณาถึงความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย โดยพิจารณาเริ่มตั้งแต่ความเกิด ความเสื่อม ไปของสังขาร อันเรียกว่า อุตฺถัพพยานุปัสสนาญาณ

ต่อมาก็พิจารณาถึงความแตกสลายและความดับแห่งสังขารที่เรียกว่า ภังคญาณ

ต่อมาก็เกิดความกลัว ที่เรียกว่า ภยคุปฺปฐานญาณ

ต่อมาเมื่อพิจารณาถึงความน่ากลัว ดูต่อไปก็จะเห็นโทษของสังขาร ไม่มีคุณความดีที่เรียกว่า อาทีนวานุปัสสนาญาณ

ต่อมาเมื่อพิจารณาเห็นโทษแล้ว ก็เบื่อหน่าย ที่เรียกว่า นิพพิทานุปัสสนาญาณ

แหละแล้ว เมื่อเบื่อหน่ายระอาแล้ว ก็ต้องการจะพ้นไปจากสิ่งนั้น ๆ ที่เรียกว่า มุญฺหิจุกามยตาญาณ

ต่อมาก็วางเฉยในทุกอย่างทุกอย่าง ที่เรียกว่า สังขารูปেকาญาณ

เมื่อวางเฉยได้แล้ว ก็เข้ากันได้กับธรรมทุกอย่าง พร้อมทั้งจะบรรลุมรรคและผล ที่เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ ก็เรียก

ต่อจากนั้น ก็เข้าสู่โคตรภูญาณ คือ ญาณพร้อมที่จะละฝั่งที่มีทุกข์ ก้าวสู่ฝั่งที่มีความสุข ละฝั่งนี้ ก้าวสู่ฝั่งโน้นอันเรียกว่า นิพพาน

อันพระนิพพานนี้ ท่านพุทธสรเสรีญไว้ว่า เป็นเมืองที่เป็นแดนเกษมจากโยคะ เป็นเมืองที่ไม่มีเกิด ไม่มีแก่ ไม่มีเจ็บ ไม่มีตาย เป็นเมืองที่คนปรารถนาอยากจะไป

ในหนังสือสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี ซึ่งกรมศิลปากร จัดพิมพ์ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ครอบรอบ ๓๒ พรรษา พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวถึงลักษณะเมืองมหานครนิพพานไว้ว่า

“เมืองมหานครนิพพานนี้ บ่มีไกล บ่มีไกล บ่มีต่ำ บ่มีสูงนัก แต่จะเอายากนัก มีกำแพง ๕ ชั้น มีกำแพง ๘ ชั้น ๑๐ ชั้น มีประตูเมืองแลหอเมือง มีคู ๔ ชั้น มีหนทางถลาหลวง ๒๔ มีตลาด ๓๓ มีค่ายมีเขื่อนชั้นมั่นคง มีปราสาท ๗ ชั้น มีแท่นที่นั่งอน บ้างจรณลาดปูห้องที่นั่งอน มีประทีปตามทุกเมื่อ มีพื้นแผ่นดิน ย่อมเรียบรายไปด้วยทรายแก้ว มีสระโบกขรณี เต็มบริบูรณ์ด้วยน้ำอันเย็น มีดอกบัวบานอยู่บ่มีขาด มีหมู่แมลงผึ้ง แมลงภู่เอาชาติ เกสรดอกบัวบ่มีขาด มีหมู่คนยุง นกกระเรียน นกจากพราก และราชหงส์แดง ราชหงส์ขาว มาร้องไพเราะทุกเมื่อ”

วิธีสืบค้นพระไตรปิฎก

๑. สืบค้นในส่วนที่ ๑ คือ ส่วนข้อธรรมต้นฉบับนวโกวาท
: ให้สืบค้นจากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ
: โดย เล่ม/หน้า

ตัวอย่าง

อง. ทุก. ๒๐/๑๑๘.

หมายถึง อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต เล่ม ๒๐ หน้า ๑๑๘

๒. สืบค้นในส่วนที่ ๒ คือ ส่วนพระบาลีประกอบจากพระไตรปิฎก
: ให้สืบค้นจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณ (มจร.)
: โดย เล่ม/ข้อ/หน้า

ตัวอย่าง

อง. ทุก. ๒๐/๑๑๖/๕๐ (มจร.)

หมายถึง อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต เล่ม ๒๐ ข้อ ๑๑๖ หน้า ๕๐

อกุศลมูล ๓ อย่าง

รากเหง้าของอกุศล เรียกอกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โสกะ อยากได้ ๑ โทสะ คิดประทุษร้ายเขา
๑ โมหะ หลงไม่รู้จริง ๑.

เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้

๑	}	ก็ดี มีอยู่แล้ว อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น
๒		
๓		

ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนี้ควรละเสีย.

ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๕๑. พ. อิติ. ๒๕/๒๔.

พระไตรปิฎก

กตเม ตโย ฐมา หานภาคิยา ตินิ อุกุสลมุตานิ- โลโก อุกุสลมุตํ, โทโส อุกุสลมุตํ,
โมโห อุกุสลมุตํ. อิม ตโย ฐมา หานภาคิยา.

ที. ปา. ๑๑/๓๕๓/๒๔๔ (มจร.)

ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม อะไรบ้าง คือ :-

๑. อุกุสลมุต คือ โลภะ ความอยากได้
๒. อุกุสลมุต คือ โทสะ ความคิดประทุษร้าย
๓. อุกุสลมุต คือ โมหะ ความหลงมกมาย

สามัญญลักษณะ ๓ อย่าง

ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง เรียกสามัญญลักษณะ ไตรลักษณะ ที่เรียก
แจกเป็น ๓ อย่าง

๑. อนิจจตา	ความเป็นของไม่เที่ยง.
๒. ทุกขตา	ความเป็นทุกข์.
๓. อนัตตตา	ความเป็นของไม่ใช่ตน.

ถึ. สพ. ๑๘/๑.

พระไตรปิฎก

ภควา เอตทโวจ: จกขุํ ภิกขเว อนิจจํ, ขทนิจจํ ตํ ทุกขํ, ยํ ทุกขํ ตทหนตฺตา, ขทหนตฺตา ตํ
“เนตํ มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตฺตา” ติเวยเมตํ ยถากุตํ สมมปฺปณฺณาย ทฺกุรพฺพ.

ส. สพ. ๑๘/๑/๑ (มจร.)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระดำรัสที่ว่า จักขุ (ตา) ไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์,
สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา). สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้น เธอทั้งหลาย
พึงเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น
นั่นไม่ใช่อัตตาตัวตนของเรา” ดังนี้ ฯ

ธาตุกัมมัญฐาน ๔

ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน เรียกปฐวีธาตุ ธาตุน้ำ เรียกอาโปธาตุ ธาตุไฟ เรียกเตโชธาตุ ธาตุลม เรียกวาโยธาตุ.

ธาตุอันใดมีลักษณะเข้มแข็ง ธาตุนั้นเป็นปฐวีธาตุ ปฐมวีธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อใน กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า.

ธาตุอันใดมีลักษณะเิบอาบ ธาตุนั้นเป็นอาโปธาตุ อาโปธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร.

ธาตุอันใดมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเป็นเตโชธาตุ เตโชธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ไฟที่ยังกาย ให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรมทรอม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย.

ธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้นเป็นวาโยธาตุ วาโยธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ลมพัดขึ้น เบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ.

ความกำหนดพิจารณาภายในนี้ ให้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันอยู่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เรียกว่าธาตุกัมมัญฐาน.

ม. กุป. ๑๔/๔๓๗.

พระไตรปิฎก

๑. กตมา จ ภิกขุ อหฺมตฺติกา ปฐวีธาตุ. ยํ อหฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขพฺพ ขริคํ อุปาทินฺนํ. เสยฺยถิทํ. เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ, มํสํ นหารู อฏฺฐิ อฏฺฐิมินฺขํ วกฺกํ, หพฺยํ ยกนํ ปิโณมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ, อนฺตํ อนฺตคฺคณฺณํ อุทริยํ กรีสํ, ฯเปฯ อยํ วุจฺจติ ภิกขุ อหฺมตฺติกา ปฐวีธาตุ.
๒. กตมา จ ภิกขุ อหฺมตฺติกา อาโปธาตุ. ยํ อหฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคํ อุปาทินฺนํ. เสยฺยถิทํ. ปิตฺตํ เสมํหํ ปพฺพุโ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ ลิงฺฆาณิกา ลลิกา มุคฺคํ ฯเปฯ อยํ วุจฺจติ ภิกขุ อหฺมตฺติกา อาโปธาตุ.

๓. กตมา จ ภิกขุ อหฺมตฺติกา เตโฆธาตุ. ยํ อหฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโฆ เตโฆคฺคํ
อุปาทินฺนํ. เสขยธัมมํ. เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ จีรียติ, เยน จ ปริทฺยหติ, เยน จ
สตีปิตฺตวียิตฺตสยิตฺตํ สมฺมาปรินามํ กจฺจติ, ฯเปฯ อยํ ภิกขุ อหฺมตฺติกา เตโฆธาตุ.
๔. กตมา จ ภิกขุ อหฺมตฺติกา วาโยธาตุ. ยํ อหฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคฺคํ
อุปาทินฺนํ. เสขยธัมมํ. อุตฺตรจฺจกมา วาตา อโรคฺคา วาตา กุจฺฉิสยา วาตา โภจฺจสยา
วาตา อจฺจกมฺกานฺตฺตสริโน วาตา อสฺสาโส ปสฺสาโส ฯเปฯ อยํ วุจฺจติ ภิกขุ
อหฺมตฺติกา วาโยธาตุ.

ม. อุป. ๑๔/๓๔๕-๓๕๒/๓๐๗-๓๐๘ (มจร.)

พระไตรปิฎก

๑. ภิกขุ ปฐฺวีธาตุภายใน เป็นโณน. อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน
เป็นของแน่นแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก
เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ดับ พังผืด ม้าม ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ฯลฯ
นี้เรียกว่า ปฐฺวีธาตุภายใน ฯ
๒. ภิกขุ อาโปธาตุภายใน เป็นโณน. อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน
เป็นของเอบอบ มีความเอบอบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ น้ำตา มันทัน มันทลว
น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ฯลฯ นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน ฯ
๓. ภิกขุ เตโฆธาตุภายใน เป็นโณน. อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน
เป็นของเร้าร้อน มีความเร้าร้อน คือ เตโฆธาตุที่ทำกายให้อบอุ่น, ที่ทำกายให้เร้าร้อน,
ที่ช่วยย่อยของกิน ของคิม ของเคี้ยว และของลิม, ฯลฯ นี้เรียกว่า เตโฆธาตุภายใน ฯ
๔. ภิกขุ วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร. อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน
เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง
ลมในไส้ ลมที่พัดไปตาม อวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ฯลฯ นี้เรียกว่า
วาโยธาตุภายใน ฯ

จันท์ ๕

กายกับใจนี้ แบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่าจันท์ ๕ ๑.รูป ๒.เวทนา ๓.สัญญา ๔.สังขาร ๕.วิญญาณ.

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้ เรียกว่ารูป.

ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข คือ สบายกายสบายใจ หรือเป็นทุกข์ คือ ไม่สบายกายไม่สบายใจ หรือเฉยๆ คือ ไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่าเวทนา.

ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิดขึ้นได้ เรียกว่า สัญญา.

เจตสิกกรรม คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นใจ เป็นส่วนดี เรียกกุศล เป็นส่วนชั่ว เรียกอกุศล เป็นส่วนกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกอัพยาทุกต เรียกว่าสังขาร.

ความรู้สึกรมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตาเป็นต้น เรียกว่าวิญญาณ.

จันท์ ๕ นี้ ย่นเรียกว่า นาม รูป. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเข้าเป็นนาม รูปคงเป็นรูป.

อภิ. วิภังค. ๓๕/๑.

พระไตรปิฎก

ปญจกขนธา :- รูปกขนฺโธ - เวทนา กขนฺโธ สัญญา กขนฺโธ สังขาร กขนฺโธ วิญญาณ กขนฺโธ.

อภิ. วิภังค. ๓๕/๑/๑ (มจร.)

^๑ ความคิด หรือเรื่องราวที่เรียกว่าธรรมะหรือธรรมารมณ์ เรียกว่าสังขาร.

อริยสัจ ๔

๑. ทุกข์	คือ	ความลำบาก
๒. สมุทัย	คือ	เหตุให้ทุกข์เกิด
๓. นิโรธ	คือ	ความดับทุกข์
๔. มรรค	คือ	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นของทนได้ยาก.

ต้นหาคือความทะยานอยาก ได้ชื่อว่าสมุทัย เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด.

ต้นหานั้น มีประเภทเป็น ๓ คือต้นหาความอยากในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ เรียกว่ากามต้นหา
อย่าง ๑ ต้นหาความอยากเป็นโน้นเป็นนี้ เรียกว่าภวต้นหาอย่าง ๑ ต้นหาความอยากไม่เป็นโน้น
เป็นนี้ เรียกว่าวิภวต้นหาอย่าง ๑.

ความดับต้นหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมด ได้ชื่อว่านิโรธ เพราะเป็นความดับทุกข์.

ปัญญาอันเห็นชอบว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เหตุให้ทุกข์เกิด สิ่งนี้ความดับทุกข์ สิ่งนี้ทางให้
ถึงความดับทุกข์ ได้ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

มรรคนั้นมีองค์ ๘ ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑
ทำกรณงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ทำความเพียรชอบ ๑ ตั้งสติชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑.

อภิ. วิภจก. ๓๕/๑๒๗.

พระไตรปิฎก

จตุตถาริ อริยสัจจานิ: ทุกข์ อริยสัจจํ, ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ, ทุกขนิโรธ อริยสัจจํ,
ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ.

๑. ตตฺถ กตมํ ทุกฺข อริยสัจจํ. ชาตปฺปํ ทุกฺขา, ฆราปฺปํ ทุกฺขา, มรณมฺปิ ทุกฺขํ, โสภปริเทว-
ทุกฺขโทมนสสุปายาสาปฺปํ ทุกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจุณฺ-
น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขิตฺตเตน ปณฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา ฯ๑๑ อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขํ อริยสัจจํ.

๒. ตตฺถ กตมํ ทุกฺขสมุทโย อริยสัจจํ. ยายํ ตณฺหา โปโนพฺพวีกา นนฺทิราคสหคตา
ตตรตฺตรานินฺนุทฺติ. เสยฺยถิทํ. กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา ฯ๑๒ อิทํ วุจฺจติ ทุกฺขสมุทโย
อริยสัจจํ.

๓. ตตฺถ กตมํ ทุขฺขนิโรธํ อริยสัจจํ. โย ตสฺสาเยว อเสสวिरาคนิโรธํ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย ฯ๑๑ อิทํ วุจฺจติ ทุขฺขนิโรธํ อริยสัจจํ.

๔. ตตฺถ กตมํ ทุขฺขนิโรธคามินิํ ปฏิปทา อริยสัจจํ. อยมฺว อริโย อฏฺฐจฺกโก มคฺโค. เสยฺยธิตํ. สัมมาทิฏฺฐิํ สัมมาสงฺกปโป สัมมาวาจา สัมมากมฺมุนโธ สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ตตฺถ กตมา สัมมาทิฏฺฐิ. ทุขฺเข ญาณํ ทุขฺขสมุทฺทยํ ญาณํ ทุขฺขนิโรธํ ญาณํ ทุขฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ญาณํ. อยมํ วุจฺจติ สัมมาทิฏฺฐิ. อิทํ วุจฺจติ ทุขฺขนิโรธคามินิํ ปฏิปทา อริยสัจจํ.

อภิ. วิภจฺก. ๓๕/๑๘๕/๒๐๓/๒๐๔/๒๐๕ (มจร.)

๑. บรรดาอริยสัจ ๔ นั้น ทุกขอริยสัจเป็นไฉน.

ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความเศร้าโศก ความพิริพิล ความทนได้ยาก ความขุ่นเคืองใจ ความแค้นใจ เป็นทุกข์ การประสบอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ ฯ

๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ เป็นไฉน.

ค้นหาอันเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดยินดีเป็นเหตุให้เฟลิดเฟลิด ในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ ฯ

๓. ทุขฺขนิโรธอริยสัจ เป็นไฉน.

ความสํารอกและความดับตัณหานั้นโดยไม่เหลือ ความปล่อยวาง ความสลัดคืน ความพ้นไป ความติดอยู่ ฯ๑๑ นี้เรียกว่า ทุขฺขนิโรธ ฯ

๔. ทุขฺขนิโรธคามินิปฏิบัติอริยสัจ เป็นไฉน.

อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นแล คือ

๑. สัมมาทิฏฺฐิ เห็นชอบ

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

๕. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ

๖. สัมมาวายาเม เพียรชอบ

๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

บรรดาอริยมรรค ๘ นั้น สัมมาทิฏฺฐิเป็นไฉน. ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย ความรู้ในทุขฺขนิโรธ ความรู้ในทุขฺขนิโรธคามินิปฏิบัติ นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฺฐิ เห็นชอบ ฯ

นิวรรณ์ ๕

ธรรมอันกันจิดไม่ให้บรรลุความดี เรียกนิวรรณ์ มี ๕ อย่าง

๑. พอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจมีรูปเป็นต้น เรียกกามฉันท.
๒. ปองร้ายผู้อื่น เรียกพยาบาท.
๓. ความที่จิตหตู่และเคลิบเคลิ้ม เรียกถีนมิทธะ.
๔. ฟุ้งซ่านและรำคาญ เรียกอุทธัจจกุกกุกจะ.
๕. ลังเลไม่ตกลงได้ เรียกวิจิกิจฉา.

อง. ปญจก. ๒๒/๗๒.

พระไตรปิฎก

ภควา เอตทโวจ :- ปณฺณิม ภิกฺขเว อวรรณา นีวรณา เจตโส อหฺมรรุหา ปณฺณาย ทพฺพลีกรณา. กตเม ปณฺ. กามฉนฺโท พยาปาโท ถีนมิทฺธํ อุทธัจจกุกกุกจํ วิจิกิจฉา ภิกฺขเว อวรรณา เจตโส อหฺมรรุหา ปณฺณาย ทพฺพลีกรณา.

อง. ปญจก. ๒๒/๕๑๕๕ (มจร.)

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย นิวรรณ์เครื่องกั้น ๕ ประการนี้ ครอบจำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา. นิวรรณ์เครื่องกั้น ๕ ประการเป็นไฉน. คือ

๑. กามฉันทะ	ความพอใจในกาม
๒. พยาปาทะ	ความคิดร้าย
๓. ถีนมิทธะ	ความลบลู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจะกุกกุกจะ	ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
๕. วิจิกิจฉา	ความลังเลสงสัย

ภิกษุทั้งหลาย นิวรรณ์เครื่องกั้น ๕ ประการนี้ ครอบจำจิตแล้วทอนกำลังปัญญาฯ

อายตณภายใน ๖

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. อินทรีย์ ๖ ก็เรียก

ม. ม. ๑๒/๕๖. อภ. วิภงก. ๓๕/๘๕

พระไตรปิฎก

ฉยิมานี อายตนาณิ : -

๑. จกขุวายนั
๒. โสตายตนั
๓. ฆานายตนั
๔. ชิวุหายนั
๕. กายายตนั
๖. มนายนั

ม. ม. ๑๒/๕๕/๑๑ (มจร.)

อายตณภายนอก ๖

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือ อารมณัที่มากุกตองกายกรรม คือ อารมณัเกิดกับใจ. อารมณั ๖ ก็เรียก.

ม. อุป. ๑๔/๔๐๑. อภ. วิภงก. ๓๕/๘๕

พระไตรปิฎก

ฉ พาทริานี อายตนาณิ เวทิตพพานิ : -

๑. รูปายาตนั
๒. สทุทายตนั
๓. กนุธายตนั
๔. รสายตนั
๕. โผฏฐัพพายตนั
๖. ฆมมายนั

ม. อุป. ๑๔/๓๐๕/๒๓๕ (มจร.)

มรรคมืองค์ ๘

๑. สัมมาทิฐิ	ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔.
๒. สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ คือ ดำริจะออกจากกาม ๑ ดำริในอันไม่พยายาบท ๑
ดำริในอันไม่เบียดเบียน ๑
๓. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ คือเว้นจากวจีทุจริต ๔.
๔. สัมมากัมมันตะ	ทำกรารงานชอบ คือเว้นจากกายทุจริต ๓.
๕. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากความเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด.
๖. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ คือเพียรในที่ ๔ สถาน.
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ คือระลึกในสติปัฏฐานทั้ง ๔.
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจไว้ชอบ คือเจริญฌานทั้ง ๔.

ในมรรคมืองค์ ๘ นั้น เห็นชอบ ดำริชอบ สงเคราะห์เข้าในปัญญาศึกษา. วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เข้าในศีลศึกษา. เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ สงเคราะห์เข้าในจิตตศึกษา.

ม. มู. ๑๒/๒๖. อภ. วิภงฺก. ๓๕/๓๑๗

พระไตรปิฎก

กตมา จ สา อวูโส มชฺฌิมา ปฏิปทา จกฺขุกรณิ ฌานกรณิ อุปสมาย
อภิญฺจาย สมุโพธาย นิพพานาย สํวตฺตติ. อยเมว อริโย อฏฺฐจกฺโก มคฺโค. เสขยลทํ.
สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสํกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมุนโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม
สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

ผู้มีอายุ มัชฌิมาปฏิปทา อันก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ
เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คืออะไร คือ อริยมรรค (ทางอันประเสริฐ) มืองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ	๒. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ	๔. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ	๖. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ	๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ

ม. มู. ๑๒/๓๓/๒๐ (มจร.)

วิปัสสนาญาณ ๕ คือ

๑. อุตฺถัพพยานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับแห่งสังขารแล้วพ้นจากอุปกิเลส
๒. ภังคานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ความดับแห่งสังขาร
๓. ภยานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ความน่าสพึงกลัวแห่งสังขาร
๔. อาทีนวานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้โทษแห่งสังขารทั้งหลาย
๕. นิพพิทานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้ความเบื่อหน่ายสังขาร
๖. มุญฺจิตุกัมมตาญาณ	ญาณกำหนดรู้โทษแห่งสังขาร
ต้องการจะพ้นไป
๗. ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ	ญาณกำหนดรู้สังขารแล้วพิจารณาทบทวน
๘. สังขารุเปกขาญาณ	ญาณกำหนดรู้สังขารแล้ววางเฉยในสังขาร
๙. อนฺุโลมญาณ หรือ สัจจานฺุโลมิกญาณ	ญาณที่เข้ากันได้กับญาณ ๘ ข้างต้นและ
โพธิปักขิยธรรม ๓๗

ปกรณฺ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค ภาค ๓ (มมร.)

ทส วิปัสสนาญาณานิ. กตมานิ ทส:-

อฺุทฺถัพพยานุปฺสุสนาญาณํ
ภงคานุปฺสุสนาญาณํ
ภยานุปฺสุสนาญาณํ
อาทีนวานุปฺสุสนาญาณํ
นิพพิทานุปฺสุสนาญาณํ
มุญฺจิตุกมฺมตาญาณํ
ปฏิสังขานุปฺสุสนาญาณํ
สังขารุเปกขาญาณํ
อนฺุโลมญาณํ ฯ

อสุภะมี ๑๐ คือ

๑.	อุทฺธมาตกอสฺสุภะ	ซากศพที่ขึ้นพอง
๒.	วินีลทกอสฺสุภะ	ซากศพที่ขึ้นเป็นสีเขียว
๓.	วิปฺพพทกอสฺสุภะ	ซากศพที่หนองแตกเยิ้ม
๔.	วิจฺฉิพทกอสฺสุภะ	ซากศพที่ถูกตัดเป็นท่อน ๆ
๕.	วิกฺขายิตกอสฺสุภะ	ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุย
๖.	หตฺถวิกฺขิตตกอสฺสุภะ	ซากศพที่ถูกฟันขาดกระจัดกระจาย
๗.	วิกฺขิตตกอสฺสุภะ	ซากศพที่ทิ้งไว้เรื้อราด
๘.	โลหิตกอสฺสุภะ	ซากศพที่มีเลือดไหล
๙.	ปฺปฺพทกอสฺสุภะ	ซากศพที่มีหนอนไหลออก
๑๐.	อฏฺฐจิกกอสฺสุภะ	ซากศพที่มีกระดูกล่อน

เรียกอสุภกรรมฐาน พระโยคาวจรใช้เพ่งบำเพ็ญเพียร

ปกรณวิเสสวิสุทฺธิมรรค ภาค ๑ (มมร.)

ทส อสุภานิ. กตมานิ ทส:-
 อุทฺธมาตกํ, วินีลทกํ, วิปฺพพทกํ, วิจฺฉิพทกํ,
 วิกฺขายิตกํ, หตฺถวิกฺขิตตกํ, วิกฺขิตตกํ,
 โลหิตกํ, ปฺปฺพทกํ, อฏฺฐจิกนฺติ ฯ

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์

อญ.	อญจก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	อญฺจกนิปาต
อญ.	จตุกก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	จตุกกนิปาต
อญ.	ฉกก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	ฉกกนิปาต
อญ.	ติก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	ติกนิปาต
อญ.	ทสก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	ทสกนิปาต
อญ.	ทก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	ทกนิปาต
อญ.	ปญจก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	ปญจกนิปาต
อญ.	สตุตฺก.	อญฺคฺตฺตฺรณิกาย	สตุตฺกนิปาต
บุ.	อิติ.	บุทุทกนิกาย	อิติวุตฺตก
บุ.	บุ.	บุทุทกนิกาย	บุทุทกปาจ
ที.	ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ที.	ปาฎิ.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ที.	มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ม.	อุป.	มชฺฌนิกาย	อุปรริปณฺณาสก
ม.	มู.	มชฺฌนิกาย	มูลปณฺณาสก
อภิ.	วิภงฺก.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺก
วิ	ฉอนุสฺสติ. ปจฺม.	วิสุทฺธิมคฺค	ฉอนุสฺสตินิทฺเทส ปจฺมภาค
วิ.	สีล. ปจฺม.	วิสุทฺธิมคฺค	สีลนิทฺเทส ปจฺมภาค
วิสุทฺธิ.		วิสุทฺธิมคฺค	
สั.	นิ.	สัยฺตฺตฺนิกาย	นิทานวคฺค
สั.	มหา.	สัยฺตฺตฺนิกาย	มหาวารวคฺค
สั.	ส.	สัยฺตฺตฺนิกาย	สคาถาวคฺค
สั.	สพ.	สัยฺตฺตฺนิกาย	สพายตนวคฺค
สั.	สฟา.	สัยฺตฺตฺนิกาย	สพายตนวคฺค

บรรณานุกรม

- สมุดภาพปณณารธรรม. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป., เล่มที่ ๓.
- พระพุทธโฆสาจารย์. ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาค ๑-๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระราชวรมณี. (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- พระอนุรุธจารย์. อภิธัมมัตถวิภาวินี อภิธัมมัตถสังคหฎีกา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. พระนคร : การศาสนา, ๒๕๑๕.

พิมพ์ที่

บริษัท อาทิตย โพรดัคส์ กรุ๊ป จำกัด

เลขที่ ๘๔/๖ หมู่ที่ ๒ ซอยเพชรเกษม ๔๘ ถนนเพชรเกษม

แขวงบางด้วน เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ๑๐๑๖๐

โทรศัพท์ ๐-๒๘๖๕-๔๓๐๐-๑, ๐-๒๘๖๕-๔๔๕๐ โทรสาร ๐-๒๔๕๘-๑๑๖๕

